

Les societats caçadores i recol·lectores

Las sociedades
cazadoras y
recolectoras

Les societats caçadores i recol·lectores

**Las sociedades
cazadoras y
recolectoras**

DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

President

Antoni Francesc Gaspar Ramos

Diputat de Cultura

Xavier Rius i Torres

MUSEU DE PREHISTÒRIA DE VALÈNCIA

Directora

María Jesús de Pedro Michó

Cap Unitat de Difusió, Didàctica i Exposicions

Santiago Grau Gadea

EXPOSICIÓ

Comissariat

Carlos Ferrer García, Laura Fortea Cervera,
Eva Ripollés Adelantado, Alfred Sanchis Serra,
Begonya Soler Mayor

Disseny del projecte museogràfic

Estudio Frade Arquitectos
Museu de Prehistòria de València

Coordinació del projecte museològic

Helena Bonet Rosado

Coordinació del projecte museogràfic

Santiago Grau Gadea, Francesc Chiner Vives,
Eva Ferraz García

Execució de la producció i muntatge

Patrimonio Inteligente S.L.
Símbols Senyalització Integral S.C.VI

Coordinació del muntatge

Francesc Chiner Vives, Isabel Carbó Dolz

Muntatge dels materials arqueològics

Francesc Chiner Vives, Ramón Canal Roca,
María Quiñones López

Disseny gràfic

Estudio Frade Arquitectos
Patrimonio Inteligente S.L.
Vanessa Mora Casanova (*Tacadetinta*)

Cartell de l'exposició

Marc Granell Artal

Impressió cartell

Impremta Provincial de la Diputació de València

Dibuixos

Francesc Chiner Vives, Emmanuel Roudier,
Ángel Sánchez Molina, Pablo Pineda Fernández

Audiovisuals

Wasabi produccions S.L.
Zootropo Studio

Imatges

Arxiu SIP. Museu de Prehistòria de València
Rafael de Luis Casademunt

Fons exposats

Museu de Prehistòria de València

Restauració de materials arqueològics

Trinidad Pasíes Oviedo, Ramón Canal Roca,
Mª Amparo Peiró Ronda

Rèpliques

Francisco Belmar Caballero, Juan Antonio
Marín de Espinosa, Marc Tiffagom

Audioguies

Cultura Accesible – FeedBack Cultural

Traducció i correcció de texts de sala al valencià i castellà

Joaquín Abarca Pérez, Joaquim Juan Cabanilles

Gestió administrativa

Remedios Cardona Soler (*in memoriam*),
Ana Beltrán Olmos, Manuel Bayona Gimeno,
Cristina Richarte Martínez

Organització i producció

Diputació de València - Museu de Prehistòria
de València

Assegurances

Allianz

Agraïments

Joan Emili Aura Tortosa, Ernestina Badal García,
María Borao Álvarez, Yolanda Carrión Marco,
Aleix Eixea Vilanova, Josep Fernández Peris,
Pere Miquel Guillem Calatayud, Paula Jardón
Giner, Joaquim Juan Cabanilles, Bernat Martí
Oliver, Álvaro Martínez Alfaro, Carmen María
Martínez Varea, Leopoldo Jesús Pérez Luis,
Cristina Real Margalef, Pablo Sañudo Die,
Marc Tiffagom, Margarita Vadillo Conesa,
Valentín Villaverde Bonilla

GUIA

Coordinació edició

Ma. Jesús de Pedro Michó

Autors

Joan Emili Aura Tortosa, Helena Bonet Rosado,
Francisco Chiner Vives, Carlos Ferrer García,
Laura Fortea Cervera, Santiago Grau Gadea,
Eva Ripollés Adelantado, Alfred Sanchis Serra,
Begonya Soler Mayor

Disseny catàleg

Espirelius

Supervisió edició

Eva Ferraz García, Laura Fortea Cervera,
Eva Ripollés Adelantado

Traducció del catàleg al valencià i castellà

Joaquín Abarca Pérez, Joaquim Juan Cabanilles

Imatges

© Arxiu SIP. Museu de Prehistòria de València
© Rafael de Luis Casademunt

Impressió

Impressa Artes Gráficas

Edita

Museu de Prehistòria de València
Diputació de València

© del text: els autors

© de les imatges: els autors
o institucions propietàries

© de l'edició: Diputació de València.
Museu de Prehistòria, 2022

ISBN: 978-84-7795-934-2

DL: V-2240-2022

7 Presentació

11 La museologia de la sala Societats Caçadores i Recol·lectores de la Prehistòria

19 La museografia de la sala permanent Societats Caçadores i Recol·lectores de la Prehistòria

24 L'arqueologia valenciana

Els primers passos de l'Arqueologia Valenciana
El SIP i el seu museu

30 L'evolució humana

La tecnologia: una via alternativa
Què ens fa humans?
D'on venim?

36 Les societats caçadores-recol·lectores

Les primeres ocupacions humanes
L'evolució del paisatge
Adaptar-se al clima
Neandertals

46 Cova de Bolomor

Més que llum i calor
Aprofitar l'entorn

52 Cova Negra

Fabricar eines
D'humans i carnívors
Neandertals
Subsistència neandertal

62 Abrigo de la Quebrada

L'espai hàbitat

66 Cova Foradada

El neandertal de la Cova Foradada
Neandertal-Sàpiens
L'arribada de sàpiens
Reconstruir els ecosistemes

76 Cova de les Malladetes

Noves tecnologies, noves cultures

80 Cova del Parpalló

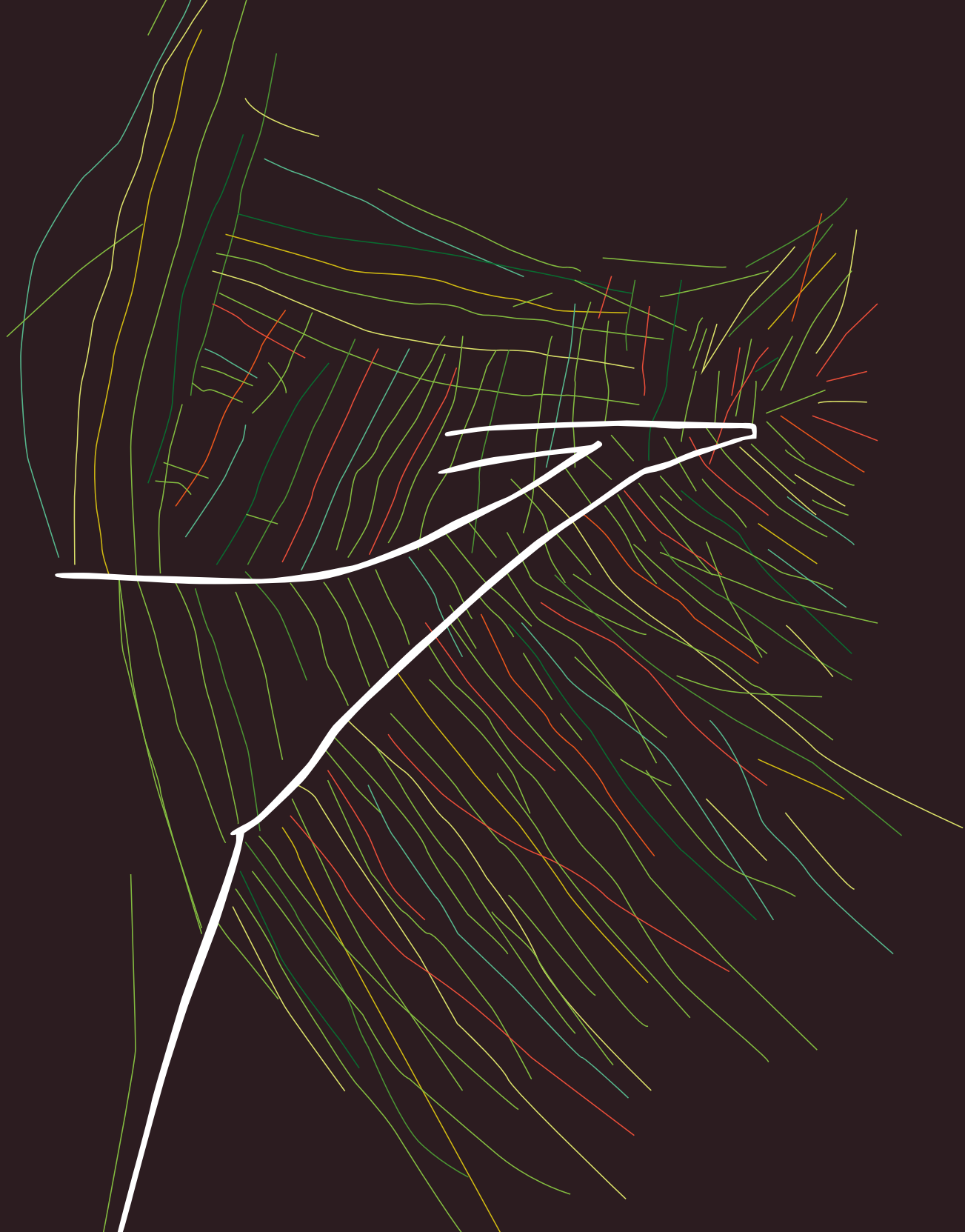
Tecnologia punta
Caça especialitzada
Sàpiens
Subsistència sàpiens

90 Cova del Volcán del Faro

Altres estratègies de subsistència
Coves, abrics i campaments
El món simbòlic
Adorn, imatge i comunicació
Adornar el cos
L'art de Parpalló
17.000 anys d'art

106 Línia del temps

108 Recursos en sala

Presentació

María Jesús de Pedro Michó
Directora

La guia que teniu ara a les vostres mans, a propòsit de l'apertura de la sala permanent de Societats Caçadores i Recol·lectores de la Prehistòria, culmina un projecte desenvolupat al llarg dels darrers anys, i que ha vist finalment la llum a les darreries de 2020, després de les primeres onades del Covid 19 que tant afectaren al nostre transcórrer quotidià.

Fent una mirada enrere, recordem la llarga tradició del Museu de Prehistòria, centre de caràcter museístic alhora que investigador, creat com a institució científica fa 95 anys, dedicat a conservar, investigar i difondre el patrimoni arqueològic valencià. I, en efecte, entre els seus objectius, el Museu ha procurat sempre mantenir la seua exposició permanent oberta al públic, malgrat els moments més difícils de la seua trajectòria.

A l'etapa més recent correspon el projecte de remodelació de la Casa de Beneficència, entre 1993 i 1995, l'actual instal·lació del Museu de Prehistòria de València oberta al públic en 1995, i la important renovació museogràfica duta a terme els últims anys, quant a la identificació dels diferents tipus de públic i la diversificació en la transmissió del missatge; amb nous projectes museístics que introdueixen una lectura transversal dels objectes, la reflexió sobre el patrimoni, o la importància de la funció social del museu.

Presentación

La guía que ahora tenéis en vuestras manos, a propósito de la apertura de la sala permanente de Sociedades Cazadoras y Recolectoras de la Prehistoria, culmina un proyecto desarrollado a lo largo de los últimos años, que ha visto finalmente la luz a finales de 2020, después de las primeras oleadas de la COVID-19 que tanto afectaron a nuestro devenir cotidiano.

Mirando hacia atrás, recordamos la larga tradición del Museo de Prehistoria, centro de carácter museístico a la vez que investigador, creado como institución científica hace 95 años, dedicada a conservar, investigar y difundir el patrimonio arqueológico valenciano. Y, en efecto, entre sus objetivos, el Museo ha procurado siempre mantener su exposición permanente abierta al público, incluso en los momentos más difíciles de su trayectoria.

A la etapa más reciente corresponde el proyecto de remodelación de la Casa de Beneficencia, entre 1993 y 1995, la actual instalación del Museo de Prehistoria de Valencia abierta al público en 1995, y la importante renovación museográfica llevada a cabo los últimos años, en cuanto a la identificación de los diferentes tipos de público y la diversificación en la transmisión del mensaje; con nuevos proyectos museísticos que introducen una lectura transversal de los objetos, la reflexión so-

Vint-i-cinc anys després, aquest nou projecte expositiu del Museu de Prehistòria de València ens presenta les valuoses col·leccions dels jaciments paleolítics, recuperades en excavacions arqueològiques realitzades al llarg de 100 anys d'història; interpretades d'acord amb les aportacions de les més recents recerques al voltant del paleolític, amb una ben definida museologia i amb una nova museografia que incorpora recursos audiovisuals, mòduls experimentals i il·lustracions científiques; i amb innovadores propostes quant a l'elaboració de recursos inclusius.

Sempre amb l'objectiu, per part del museu, de fomentar entre el públic el coneixement, el gaudi i l'estima per comprendre el passat de la humanitat, de la mà del treball de les arqueòlogues i arqueòlegs.

D'esta nova realitat són responsables: Helena Bonet, directora del projecte expositiu i anterior directora del Museu de Prehistòria; Santiago Grau, Cap de la Unitat de Difusió, Didàctica i Exposicions; Francesc Chiner, il·lustrador i Cap de producció d'exposicions; els conservadors Alfred Sanchis, Begoña Soler i Carlos Ferrer; les tècniques de didàctica Eva Ripollès i Laura Fortea; el conservador i il·lustrador Angel Sánchez, i un increïble equip de treball del qual formen part tota la resta del personal del museu, des de l'Àrea d'Exposicions i Didàctica del Museu a l'Àrea de Conservació; amb els acurats treballs de conservació i restauració a càrrec de Trinidad Pasíes i Ramón Canal del Laboratori de Restauració; la Biblioteca i personal d'Administració, i les becàries de les diferents àrees. Als quals agraïm tot el seu esforç i dedicació.

Com també volem expressar el nostre reconeixement al nodrit grup de professionals que han participat en la

bre el patrimoni, o la importancia de la función social del museo.

Veinticinco años después, este nuevo proyecto expositivo del Museo de Prehistoria de Valencia nos presenta las valiosas colecciones de los yacimientos paleolíticos, recuperadas en excavaciones arqueológicas realizadas a largo de 100 años de historia; interpretadas de acuerdo con las aportaciones de las más recientes investigaciones en torno al paleolítico, con una bien definida museología y con una nueva museografía que incorpora recursos audiovisuales, módulos experimentales e ilustraciones científicas; e innovadoras propuestas en cuanto a la elaboración de recursos inclusivos.

Siempre con el objetivo, por parte del museo, de fomentar entre el público el conocimiento, el disfrute y el aprecio por comprender el pasado de la humanidad, de la mano del trabajo de las arqueólogas y arqueólogos.

De esta nueva realidad son responsables: Helena Bonet, directora del proyecto expositivo y anterior directora del Museo de Prehistoria; Santiago Grau, Jefe de la Unidad de Difusión, Didáctica y Exposiciones; Francesc Chiner, ilustrador y Jefe de producción de exposiciones; los conservadores Alfred Sanchis, Begoña Soler y Carlos Ferrer; las técnicas de didáctica Eva Ripollès y Laura Fortea; el conservador e ilustrador Ángel Sánchez, y un increíble equipo de trabajo del cual forman parte todo el resto de personal del museo, desde el área de Exposiciones y Didáctica del Museo, al área de Conservación; con los cuidadosos trabajos de conservación y restauración a cargo de Trinidad Pasíes y Ramón Canal, del Laboratorio de Restauración; la Biblioteca y el personal de Administración, y las becarias de las dife-

redacció, gestació i consecució del projecte: Juan Pablo Frade i Carmen Cabrera; Emmanuel Roudier; Patrimonio Inteligente (Carlos María López, David Valero i Pablo Pineda), Hermanos del Toro, Símbols; Wasabi, Zootropo, Sonoidea, Taca de Tinta, Igor Morell, Marc Granell, Rafael de Luis, María Quiñones; Gabinet de Premsa i Comunicació; dissenyadors, il·lustradors, producció audiovisual, xarxes socials, senyalització, etc.

I als investigadors que amb el seu assessorament han enriquit el contingut del discurs científic: Josep Fernández Peris, Valentín Villaverde Bonilla, Joan Emili Aura i Marc Tiffagom.

A totes les persones i institucions que han participat en el muntatge i supervisió: personal de seguretat, neteja, manteniment i vigilància de sales. I per suposat a l'Àrea de Cultura de la Diputació de València, especialment al nostre Diputat Xavier Rius i Torres.

En les següents pàgines, les autores i autors dels textos ens comentaran els aspectes més interessants del projecte museogràfic i museològic i tot el que ha suposat la seua gestió i execució durant els darrers mesos, com a experts coneixedors de tot el procés desenvolupat.

rentes áreas. A los cuales agradecemos todo su esfuerzo y dedicación.

De igual manera queremos expresar nuestro reconocimiento al numeroso grupo de profesionales que han participado en la redacción, gestación y consecución del proyecto: Juan Pablo Frade y Carmen Cabrera; Emmanuel Roudier; Patrimonio Inteligente (Carlos María López, David Valero y Pablo Pineda), Hermanos del Toro, Símbols; Wasabi, Zootropo, Sonoidea, Taca de Tinta, Igor Morell, Marc Granell, Rafael de Luis, María Quiñones; Gabinete de Prensa y Comunicación; diseñadores, ilustradores, producción audiovisual, redes sociales, señalización, etc.

Y a los investigadores que con su asesoramiento han enriquecido el contenido de su discurso científico: Josep Fernández Peris, Valentín Villaverde Bonilla, Joan Emili Aura y Marc Tiffagom.

A todas las personas e instituciones que han participado en el montaje y supervisión: personal de seguridad, limpieza, mantenimiento, y vigilancia de salas. Y por supuesto al Área de Cultura de la Diputación de València, especialmente a nuestro diputado Xavier Rius i Torres.

En las siguientes páginas, las autoras y autores de los textos nos comentarán los aspectos más interesantes del proyecto museográfico y museológico, y todo lo que ha supuesto su gestión y ejecución durante los últimos meses, como expertos conocedores de todo el proceso desarrollado.

La museologia de la sala Societats Caçadores i Recol·lectores de la Prehistòria

Helena Bonet Rosado

El Museu de Prehistòria de València alberga una de les col·leccions de les societats prehistòriques més importants de la península. De gran valor científic i patrimonial, ofereix els testimoniatges de les primeres societats que van habitar les terres valencianes, com són les restes antropològiques, els estris de pedra o d'os, les creacions artístiques, la fauna i la flora, que ens parlen de la vida i els trets característics d'aquells grups humans. La presentació al públic d'aquestes col·leccions és el fruit de la intensa labor desenvolupada pel Servei d'Investigació Prehistòrica i el seu Museu, des de la seua creació el 1927 fins a l'actualitat, una trajectòria que podem seguir a través de les campanyes d'excavacions, els estudis interdisciplinaris, els treballs de conservació i la seua difusió editorial.

El projecte de la nova sala de Societats Caçadores i Recol·lectores es va gestar el 2015, sent jo llavors directora del Museu de Prehistòria, i es va inaugurar el desembre de 2020 amb la nova directora Maria Jesús de Pedro. El projecte aborda el primer període de la prehistòria, el Paleolític, precisament una de les etapes de la història de la humanitat més apassionant i complexa a l'hora de presentar el discurs i llenguatge expositiu, deixant per a successives fases les sales de Neolític i Edat del Bronze que completen la primera planta del Museu dedicada a la prehistòria. Han

La museología de la sala Sociedades Cazadoras y Recolectoras de la Prehistoria

El Museo de Prehistoria de Valencia alberga una de las colecciones de las sociedades prehistóricas más importantes de la península. De gran valor científico y patrimonial, ofrece los testimonios de las primeras sociedades que habitaron las tierras valencianas, como son los restos antropológicos, los útiles de piedra o hueso, las creaciones artísticas, la fauna y la flora, que nos hablan de la vida y los rasgos característicos de aquellos grupos humanos. La presentación al público de estas colecciones es el fruto de la intensa labor desarrollada por el Servicio de Investigación Prehistórica y su Museo, desde su creación en 1927 hasta la actualidad, una trayectoria que podemos seguir a través de las campañas de excavaciones, los estudios interdisciplinarios, los trabajos de conservación y su difusión editorial.

El proyecto de la nueva sala de Sociedades Cazadoras y Recolectoras se gestó en 2015, siendo yo entonces directora del Museo de Prehistoria, y se inauguró en diciembre de 2020 con la nueva directora María Jesús de Pedro. El proyecto aborda el primer periodo de la prehistoria, el Paleolítico, precisamente una de las etapas de la historia de la humanidad más apasionante y compleja a la hora de presentar el discurso y lenguaje expositivo, dejando para sucesivas fases las salas de Neolítico y Edad

passat quasi trenta anys des de la inauguració de l'anterior muntatge del Museu, el 1995, i els progressos en la investigació sobre la prehistòria han canviat de manera substancial en les últimes dècades, per la qual cosa era necessari actualitzar el seu discurs expositiu amb una posada al dia de les troballes arqueològiques i els nous corrents investigadors. D'altra banda, urgia modernitzar i actualitzar la instal·lació museística per a fer-la més didàctica i més participativa. No hem d'oblidar que les sales d'un museu són, sobretot, una aula de coneixement per a investigadors i apassionats de la història.

En la línia dels museus moderns, el major repte de les noves sales de Societats Caçadores i Recolectores resideix a oferir un espai per a tots, on es propicie la reflexió a partir dels materials exposats, l'educació i un oci cultural de qualitat. L'objectiu és passar d'un museu informatiu que presenta objectes a un museu comunicatiu que conta coses al voltant d'aqueixos objectes, és a dir, un espai de diàleg entre el visitant i la peça arqueològica, únic testimoni que tenim de les societats prehistòriques. Per a això s'ha creat una museografia atractiva, comunicativa i accessible a tots els públics que propicie la visita on s'incorporen audiovisuals, il·lustracions científiques i mòduls manipulatius que permeten al visitant acostar-se a la història de les col·leccions. En definitiva, crear estímuls a favor del coneixement i, concretament, del coneixement històric.

Tot això ha sigut possible pel fet que el SIP i el seu Museu disposen d'unes condicions i uns recursos òptims i inqüestionables sobre els quals es basa el discurs expositiu. Ja hem comentat que les col·leccions del Museu són referents únics per a comprendre la prehistòria valenciana

del Bronce que completen la primera planta del Museo dedicada a la prehistoria. Han pasado casi treinta años desde la inauguración del anterior montaje del Museo, en 1995, y los progresos en la investigación sobre la prehistoria han cambiado de manera sustancial en las últimas décadas, por lo que era necesario actualizar su discurso expositivo con una puesta al día de los hallazgos arqueológicos y las nuevas corrientes investigadoras. Por otro lado, urgía modernizar y actualizar la instalación museística para hacerla más didáctica y más participativa. No debemos olvidar que las salas de un museo son, sobre todo, un aula de conocimiento para investigadores y apasionados de la historia.

En la línea de los museos modernos, el mayor reto de las nuevas salas de Sociedades Cazadoras y Recolectoras reside en ofrecer un espacio para todos, donde se propicie la reflexión a partir de los materiales expuestos, la educación y un ocio cultural de calidad. El objetivo es pasar de un museo informativo que presenta objetos a un museo comunicativo que cuenta cosas alrededor de esos objetos, es decir, un espacio de diálogo entre el visitante y la pieza arqueológica, único testimonio que tenemos de las sociedades prehistóricas. Para ello se ha creado una museografía atractiva, comunicativa y accesible a todos los públicos que propicie la visita donde se incorporan audiovisuales, ilustraciones científicas y módulos manipulativos que permiten al visitante acercarse a la historia de las colecciones. En definitiva, crear estímulos a favor del conocimiento y, concretamente, del conocimiento histórico.

Todo ello ha sido posible porque el SIP y su Museo cuentan con unas condiciones y unos recursos óptimos e incuestionables sobre los que se basa el discurso exposi-

i peninsular, entre els quals caldria destacar les restes fòssils humanes neandertals de Cova Negra de Xàtiva, Cova de Bolomor de Tavernes de la Valldigna, Cova Foradada d'Oliva, les plaquetes gravades i pintades de la Cova del Parpalló de Gandia, la col·lecció de fauna quaternària o les magnífiques indústries de sílex i os del Paleolític superior. Però, sobretot, ha sigut possible gràcies a l'equip humà d'investigadors i especialistes del Museu de Prehistòria que s'han implicat en el projecte de manera exhaustiva durant cinc anys. Són els veritables protagonistes i vull agrair molt especialment en aquestes línies als conservadors Carlos Ferrer, Alfred Sanchis, Begoña Soler i a l'equip de Didàctica i Exposicions, Santiago Grau, Eva Ripollés, Laura Fortea i als il·lustradors Francisco Chiner i Ángel Sánchez. A més, hem disposat en tot moment del suport de la resta del personal dels diversos departaments del Museu: Investigació i Publicacions, Restauració, Biblioteca, Magatzems, etc. i, per descomptat, amb el suport incondicional de l'actual directora del Museu de Prehistòria, María Jesús de Pedro, tant en el projecte museològic i museogràfic com en l'execució de les noves sales.

La guia recull el discurs expositiu de la pròpia sala de Societats Caçadores i Recolectores de la Prehistòria, sent fidel a la seua estructura expositiva i continguts que es configura en quatre grans àrees.

En el primer àmbit, el Museu obri les portes i comença el recorregut amb la història del SIP i el seu Museu, amb el començament de l'arqueologia valenciana, quan l'impuls del SIP va ser clau en la construcció del coneixement de la prehistòria en el marc valencià. Un audiovisual reviu aquells anys clau per a entendre la construcció dels següents àmbits.

tivo. Ya hemos comentado que las colecciones del Museo son referentes únicos para comprender la prehistoria valenciana y peninsular, entre los que cabría destacar los restos fósiles humanos neandertales de Cova Negra de Xàtiva, Cova de Bolomor de Tavernes de la Valldigna, Cova Foradada de Oliva, las plaquetas grabadas y pintadas de la Cova del Parpalló de Gandia, la colección de fauna cuaternaria o las magníficas industrias de sílex y hueso del Paleolítico superior. Pero, sobre todo, ha sido posible gracias al equipo humano de investigadores y especialistas del Museo de Prehistoria que se han implicado en el proyecto de forma exhaustiva durante cinco años. Son los verdaderos protagonistas y quiero agradecer muy especialmente en estas líneas a los conservadores Carlos Ferrer, Alfred Sanchis, Begoña Soler y al equipo de Didáctica y Exposiciones, Santiago Grau, Eva Ripollés, Laura Fortea y a los ilustradores Francisco Chiner y Ángel Sánchez. Además, hemos contado en todo momento con el apoyo del resto del personal de los distintos departamentos del Museo: Investigación y Publicaciones, Restauración, Biblioteca, Almacenes, etc. y, por supuesto, con el apoyo incondicional de la actual directora del Museo de Prehistoria, María Jesús de Pedro, tanto en el proyecto museológico y museográfico como en la ejecución de las nuevas salas.

Esta guía recoge el discurso expositivo de la propia sala de Sociedades Cazadoras y Recolectoras de la Prehistòria, siendo fiel a su estructura expositiva y contenidos que se configura en cuatro grandes áreas.

En el primer ámbito, el Museo abre sus puertas y comienza su recorrido con la historia del SIP y su Museo, con los inicios de la arqueología valenciana, cuando el impul-

La segona àrea dedicada a l'origen de la humanitat ens porta al desenvolupament del procés d'hominització a Àfrica, fa set milions d'anys, acompanyat d'un gran audiovisual. Allí tenen lloc els fets més rellevants en l'evolució dels homínids: transformacions físiques, desenvolupament de les capacitats tecnològiques, canvis socials, etc. que condueixen a les preguntes sobre què ens fa humans, o, d'on venim i quina és l'herència de l'*Homo sapiens*. Un gran arbre representa l'Evolució Humana on s'exposen rèpliques dels cranis dels primers homínids que potencia l'acostament dels visitants a la vivència dels objectes arqueològics. Aquest àmbit es complementa amb una bancada manipulativa i didàctica sobre la Tecnologia: una via alternativa que, mitjançant rèpliques d'indústria lítica, ajuda a entendre els processos de treball i les habilitats d'aquells grups humans.

La tercera àrea, que és el gruix del recorregut de la sala de les Societats Caçadores i Recol·lectores, ens introdueix en el Paleolític a les terres valencianes. Aquest àmbit reuneix testimoniatges des de fa uns 350.000 anys, fins al final del Plistocé, al voltant dels 12.000 anys abans del present. El seu discurs s'articula seguint dos eixos expositius.

Un eix, que es desenvolupa al llarg d'un gran mural il·lustrat, ens mostra la línia del pas del temps, emprant un discurs diacrònic, tant en la cultura material com en el paleoambient, secundat per un vídeo d'animació.

Vitrines i quatre mòduls manipulatius ens parlen de l'adaptació al clima i els paisatges canviants, amb la reconstrucció dels diferents ecosistemes que es van succeir, i tot això ambientat amb il·lustracions científiques. Ací s'exposa una part de la important col·lecció paleontològica i del conjunt dels fòssils humans, entre els quals cal

so del SIP fue clave en la construcción del conocimiento de la prehistoria en el marco valenciano. Un audiovisual revive aquellos años clave para entender la construcción de los siguientes ámbitos.

La segunda área dedicada al origen de la humanidad nos lleva al desarrollo del proceso de hominización en África, hace siete millones de años, acompañado de un gran audiovisual. Allí tienen lugar los hechos más relevantes en la evolución de los homínidos: transformaciones físicas, desarrollo de las capacidades tecnológicas, cambios sociales, etc. que conducen a las preguntas sobre qué nos hace humanos, o, de dónde venimos y cuál es la herencia del *Homo sapiens*. Un gran árbol representa la Evolución Humana donde se exponen réplicas de los cráneos de los primeros homínidos que potencia el acercamiento de los visitantes a la vivencia de los objetos arqueológicos. Este ámbito se complementa con una bancada manipulativa y didáctica sobre la Tecnología: una vía alternativa que, mediante réplicas de industria lítica, ayuda a entender los procesos de trabajo y las habilidades de aquellos grupos humanos.

La tercera área, que es el grueso del recorrido de la sala de las Sociedades Cazadoras y Recolectoras, nos introduce en el Paleolítico en las tierras valencianas. Este ámbito reúne testimonios desde hace unos 350.000 años, hasta el final del Pleistoceno, en torno a 12.000 años antes del presente. Su discurso se articula siguiendo dos ejes expositivos.

Un eje, que se desarrolla a lo largo de un gran mural ilustrado, nos muestra la línea del paso del tiempo, empleando un discurso diacrónico, tanto en la cultura material como en el paleoambiente, apoyado por un video de animación.

destacar les restes adscrites als neandertals de Cova de Bolomor de Tavernes de Valldigna, Cova Negra de Xàtiva i Cova Foradada d'Oliva.

L'altre eix se centra en els importants jaciments paleolítics valencians, origen de les col·leccions i objecte preferent de la investigació científica: Cova de Bolomor de Tavernes de la Valldigna, Cova Negra de Xàtiva, l'Abrigo de la Quebrada de Chelva, Cova Foradada d'Oliva, Cova de les Malladetes de Barx, Cova del Parpalló de Gandia i Cova del Volcán del Faro de Cullera. A través d'un discurs transversal, s'hi aborden les formes de vida dels grups caçadors recol·lectors, els aspectes referits al comportament d'aquests grups humans, com la socialització i la dimensió dels grups, les qüestions de gènere, la transmissió del coneixement, etc., com també aquells aspectes relacionats amb l'apropiació del territori, l'hàbitat, la tecnologia, la caça i la recol·lecció, les creences i les manifestacions artístiques. Aquest espai disposa de magnífiques il·lustracions que donen vida als objectes exposats.

Entre el món neandertal del Paleolític mitjà i l'arribada del sàpiens del Paleolític superior, la sala dedica un espai central, concebut com a nexa d'unió i lloc de reflexió entre tots dos mons, en el qual es pretén interactuar amb el visitant i fer que participe en els debats i interrogants que la investigació científica planteja en el moment actual. Per què es van extingir els neandertals? Som tan diferents? La incorporació a la sala de l'extraordinària troballa de la resta fòssil de mig cos d'un home neandertal procedent de la Cova Foradada d'Oliva serveix de nexa d'unió entre totes dues espècies.

El recorregut finalitza amb la contemplació d'aquelles creacions artístiques que ens situen davant la gran

Vitrinas y cuatro módulos manipulativos nos hablan de la adaptación al clima y los paisajes cambiantes, con la reconstrucción de los distintos ecosistemas que se sucedieron, y todo ello ambientado con ilustraciones científicas. Aquí se expone una parte de la importante colección paleontológica y del conjunto de los fósiles humanos, entre los que cabe destacar los restos adscritos a los neandertales de la Cova de Bolomor de Tavernes de Valldigna, Cova Negra de Xàtiva y Cova Foradada de Oliva.

El otro eje se centra en los importantes yacimientos paleolíticos valencianos, origen de las colecciones y objeto preferente de la investigación científica: Cova de Bolomor de Tavernes de la Valldigna, Cova Negra de Xàtiva, el Abrigo de la Quebrada de Chelva, Cova Foradada de Oliva, Cova de les Malladetes de Barx, Cova del Parpalló de Gandia y Cova del Volcán del Faro de Cullera. A través de un discurso transversal, se abordan las formas de vida de los grupos cazadores recolectores, los aspectos referidos al comportamiento de estos grupos humanos, como la socialización y la dimensión de los grupos, las cuestiones de género, la transmisión del conocimiento, etc., así como aquellos aspectos relacionados con la apropiación del territorio, el hábitat, la tecnología, la caza y la recolección, las creencias y las manifestaciones artísticas. Este espacio cuenta con magníficas ilustraciones que dan vida a los objetos expuestos.

Entre el mundo neandertal del Paleolítico medio y la llegada del sapiens del Paleolítico superior, la sala dedica un espacio central, concebido como nexo de unión y lugar de reflexión entre ambos mundos, en el que se pretende interactuar con el visitante y hacerle participe de los debates e interrogantes que la investigación científica

complexitat del món simbòlic d'aquestes societats del Paleolític superior. Les manifestacions artístiques testifiquen la diversitat de creences i rituals, incloent-hi els adorns corporals que mostren la preocupació per ritualitzar i decorar el cos.

La col·lecció de prop de sis mil plaquetes pintades i gravades de la Cova del Parpalló de Gandia, de les quals s'hi exposen un centenar, és un dels principals conjunts d'art moble prehistòric d'Europa. Presentades en un espai que recrea una cova, la seua àmplia seqüència cronològica, de més de 17.000 anys, permet estudiar l'evolució de l'estil i les tècniques artístiques del Paleolític superior mediterrani. Un atractiu vídeo fa un ràpid recorregut sobre el que va significar aquest art per a aquelles poblacions del passat.

El Museu de Prehistòria de València, com també la present guia, convida a gaudir d'aquesta aventura de la humanitat, a valorar la profunditat del temps i a sentir la seua proximitat.

plantea en el momento actual. ¿Por qué se extinguieron los neandertales? ¿Somos tan diferentes? La incorporación a la sala del extraordinario hallazgo del resto fósil de medio cuerpo de un hombre neandertal procedente de la Cova Foradada de Oliva sirve de nexo de unión entre ambas especies.

El recorrido finaliza con la contemplación de aquellas creaciones artísticas que nos sitúan ante la gran complejidad del mundo simbólico de estas sociedades del Paleolítico superior. Las manifestaciones artísticas atestiguan la diversidad de creencias y rituales, incluyendo los adornos corporales que muestran la preocupación por ritualizar y decorar el cuerpo.

La colección de cerca de seis mil plaquetas pintadas y grabadas de la Cova del Parpalló de Gandia, de las que se expone un centenar, es uno de los principales conjuntos de arte mueble prehistórico de Europa. Presentadas en un espacio que recrea una cueva, su amplia secuencia cronológica, de más de 17.000 años, permite estudiar la evolución del estilo y las técnicas artísticas del Paleolítico superior mediterráneo. Un atractivo vídeo hace un rápido recorrido sobre lo que significó este arte para aquellas poblaciones del pasado.

El Museo de Prehistoria de Valencia, así como la presente guía, invita a disfrutar de esta aventura de la humanidad, a valorar la profundidad del tiempo y a sentir su proximidad.

La museografia de la sala permanent Societats Caçadores i Recolectores de la Prehistòria

Santiago Grau Gadea i Francisco Chiner Vives

La museografia d'aquesta exposició permanent parteix dels objectius i especificacions científiques i tècniques plantejades en el guió museològic de la sala, elaborat per l'equip del Museu en 2015.

Per redactar la proposta museogràfica cal tindre, en primera instància, un guió de continguts i definir amb claredat a quin públic ens volem adreçar. A banda d'aquests dos conceptes, l'espai i el pressupost són els altres dos elements que cal tindre en consideració a l'hora d'implementar un projecte museogràfic.

Tal com definirem el guió museològic, ens dirigim a un públic no especialitzat, major de dotze anys, amb un cert grau de pensament formal ja consolidat. Busquem la inclusió de gèneres, edats, diversitat social i diferents graus de capacitat intel·lectual, física i sensorial.

A partir d'ací, el primer treball va ser delimitar amb precisió quins eren els àmbits i les unitats informatives que calia tractar, quina era la seua importància i com anaven a ser narrades sobre l'espai.

Fruit d'aquest treball va ser el guió expositiu de temes i continguts adaptat a un espai concret i a un públic específic. És el que nosaltres anomenem «procés de traducció del discurs científic en una narració comunicativa».

La museografía de la sala permanente Sociedades Cazadoras y Recolectoras de la Prehistoria

La museografía de esta exposición permanente parte de los objetivos y especificaciones científicas y técnicas planteadas en el guion museológico de la sala, elaborado por el equipo del Museo en 2015.

Para redactar la propuesta museográfica hay que tener, en primera instancia, un guion de contenidos y definir con claridad a qué público nos queremos dirigir. Además de estos dos conceptos, el espacio y el presupuesto son los otros dos elementos a tener en consideración en el momento de implementar un proyecto museográfico.

Tal como definimos en el guion museológico, nos dirigimos a un público no especializado, mayor de doce años, con cierto grado de pensamiento formal ya consolidado. Buscamos la inclusión de géneros, edades, diversidad social y diferentes grados de capacidad intelectual, física y sensorial.

A partir de aquí, el primer trabajo fue delimitar con precisión cuales eran los ámbitos y las unidades informativas que habría que tratar, cuál era su importancia y cómo iban a ser narradas sobre el espacio.

Fruto de este trabajo fue el guion expositivo de temas y contenidos adaptado a un espacio concreto y a un público específico. Es lo que nosotros denominamos «proceso de traducción del discurso científico en una narración comunicativa».

En aquest sentit utilitzarem una tècnica d'adaptació més pensada en format cinematogràfic: seqüències, escenes i personatges, que en una adaptació interpretada en format literari: capítols, texts, cites i notes.

Partint d'aquesta tècnica, els recursos museogràfics, sempre prioritzant els objectes, poden ser molt variats: objectes (actors i actrius), il·lustracions (escenes), dibuixos (primers plànols), fotografies (localitzacions), textos (veus en *off*), il·luminació i color (clímax), arquitectura (escenaris), interactius (espectadors), etc.

Els objectes juguen un paper principal, en realitat són els actors i les actrius de les diverses seqüències i escenes. En l'exposició els trobem de principals i secundaris. Els objectes habitualment estan situats en el pla horitzontal de la vitrina o suport. Marquem la preeminència d'algunes peces davant d'altres ubicant-les en una posició més destacada, sense perdre de vista que tots els objectes formen part d'una actuació coral, necessària per a la comprensió de les idees i els continguts exposats.

Les il·lustracions i els dibuixos ens ajuden a crear escenes on els objectes són animats, que és un dels recursos comunicatius més important utilitzat en aquesta exposició. Hi destaquem els objectes protagonistes, traslladant-los al pla vertical i integrant-los a través de la gràfica en l'escena o il·lustració, les quals sempre estan col·locades en posició vertical.

En aquesta exposició hem animat diferents espais i accions arquetípiques, a través del treball de dos il·lustradors: Francisco Chiner i Emmanuel Roudier. Dues formes diferents de treballar les il·lustracions, però complementàries.

En este sentido utilizamos una técnica de adaptación más pensada en formato cinematográfico: secuencias, escenas y personajes, que en una adaptación interpretada en formato literario: capítulos, textos, citas y notas.

Partiendo de esta técnica, los recursos museográficos, siempre primando los objetos, pueden ser muy variados: objetos (actores y actrices), ilustraciones (escenas), dibujos (primeros planos), fotografías (localizaciones), textos (voces en *off*), iluminación y color (clímax), arquitectura (escenarios), interactivos (espectadores), etc.

Los objetos juegan un papel principal, en realidad son los actores y las actrices de las diferentes secuencias y escenas. En la exposición los encontramos como principales y secundarios. Los objetos habitualmente están situados en el plano horizontal de la vitrina o apoyo. Marcamos la preeminencia de algunas piezas frente a otras ubicándolas en una posición más destacada, sin perder de vista que todos los objetos forman parte de una actuación coral, necesaria para la comprensión de las ideas y los contenidos expuestos.

Las ilustraciones y los dibujos nos ayudan a crear escenas donde los objetos están animados, que es uno de los recursos comunicativos más importante utilizado en esta exposición. Destacamos a los objetos protagonistas, trasladándolos al plano vertical, e integrándolos a través de la gràfica en la escena o ilustración, las cuales siempre están colocadas en posición vertical.

En esta exposición hemos animado diferentes espacios y acciones arquetípicas, a través del trabajo de dos ilustradores: Francisco Chiner y Emmanuel Roudier. Dos formas diferentes de trabajar las ilustraciones, pero complementarias.

Les il·lustracions de Chiner estan basades en la construcció d'hipòtesis científiques, que busquen els aspectes més humans dels grups socials de la prehistòria, treballades amb la tècnica d'aquarel·la i amb un toc artístic en la composició i el color.

En les il·lustracions de Roudier es desenvolupa clarament una narració amb un tractament més acostat al llenguatge del còmic. D'una banda, es representen els diferents medis naturals de les societats del Paleolític mitjà i superior, per mitjà del paisatge, el clima i les espècies de fauna i flora; d'una altra banda, es mostra l'habitat d'aquestes dues societats a través dels abrics, les coves i els diferents grups humans, neandertals o sàpiens que les habiten.

En la representació dels espais i les accions, fetes per ambdós il·lustradors, s'hi integren tots els gèneres i els grups d'edats, i es prioritza especialment la relació entre adults i població infantil, com a forma de transmissió de les estratègies de supervivència del grup en el seu conjunt.

Els dibuixos tècnics, que reproduïen habitualment el gest o ús de les diferents eines i instruments que es mostren, debien actuar com a una càmera quan focalitza un detall que cal destacar-hi. Aquests van ser realitzats per Pablo Pineda.

Els diagrames i mapes representen gràficament conceptes abstractes i aspectes complexos que ens acosten a les diferents societats paleolítiques.

Les fotografies en gran format, moltes de les quals estan retroil·luminades, són les localitzacions reals dels jaciments on aquestes societats van viure i on es van trobar les seues restes.

Las ilustraciones de Chiner están basadas en la construcción de hipótesis científicas, que buscan los aspectos más humanos de los grupos sociales de la prehistoria, trabajadas con la técnica de acuarela y con un toque artístico en la composición y el color.

En las ilustraciones de Roudier se desarrolla claramente una narración con un tratamiento más cercano al lenguaje del cómic. Por un lado, se representan los diferentes medios naturales de las sociedades del Paleolítico medio y superior, a través del paisaje, el clima y las especies de fauna y flora; por otro lado, se muestra el hábitat de estas dos sociedades a través de los abrigos, las cuevas y los diferentes grupos humanos, neandertales o sapiens que las habitan.

En la representación de los espacios y las acciones, hechas por ambos ilustradores, se integran todos los géneros y los grupos de edades, y se prioriza especialmente la relación entre adultos y población infantil, como forma de transmisión de las estrategias de supervivencia del grupo en su conjunto.

Los dibujos técnicos, que reproducen habitualmente el gesto o uso de las diferentes herramientas e instrumentos que se muestran, actuarían como una cámara cuando focaliza un detalle que hay que destacar. Estos fueron realizados por Pablo Pineda.

Los diagramas y mapas representan gráficamente conceptos abstractos y aspectos complejos, que nos acercan a las diferentes sociedades paleolíticas.

Las fotografías en gran formato, muchas de ellas retroiluminadas, son las localizaciones reales de los yacimientos donde estas sociedades vivieron y donde fueron encontrados sus restos.

El recurs d'un gran mural, tractat amb tècnica pictòrica, ens ha permés crear una línia del temps on situem els grans períodes cronoculturals, a partir de les variacions climàtiques fluctuants, on s'apunten les principals espècies humanes i de fauna i flora, que es van donar al llarg del Paleolític. Aquest mural recorre la sala de forma longitudinal als continguts presentats en els diferents contenidors i parteix d'una idea original d'Ángel Sánchez.

Quatre audiovisuals, de producció pròpia, ens expliquen amb profunditat quatre temes transcendents per a entendre aquest complex període de la prehistòria: l'origen de l'arqueologia valenciana, l'evolució humana, com canvia el clima i quin és el sentit de l'art per a aquestes societats.

La didàctica sempre ha estat una tècnica de comunicació amplament desenvolupada en les nostres exposicions; en el cas que ens ocupa, aquests recursos didàctics s'integren al llarg de tot el recorregut convidant a la participació dels espectadors: vitrina de l'evolució tecnològica i cultural, l'arbre de l'evolució humana i els diversos materials manipulatius per a entendre el paper de la microfauna, de les restes de carbons, de la tecnologia lítica i dels estils artístics. Aquesta és una important aportació de les responsables de la didàctica del Museu, Laura Fortea i Eva Ripollés, a la museografia expositiva.

Retolacions, texts i cartel·les, clarament jerarquitzats en diferents nivells, dels més generals als més concrets i integrats gràficament, juguen un paper clau en l'expressió de les grans idees, la capacitat d'entendre els temes i en la identificació dels objectes. D'una forma molt general ens expliquen diferents continguts, són la veu en *off* de la narració i ens ajuden a reconèixer els personatges i els objectes.

El recurso de un gran mural, tratado con técnica pictórica, nos ha permitido crear una línea del tiempo donde situamos los grandes periodos cronoculturales, a partir de las variaciones climáticas fluctuantes, donde se apuntan las principales especies humanas y de fauna y flora, que se dieron a lo largo del Paleolítico. Este mural recorre la sala de forma longitudinal a los contenidos presentados en los diferentes contenedores y parte de una idea original de Ángel Sánchez.

Cuatro audiovisuales, de producción propia, nos explican con profundidad cuatro temas trascendentes para entender este complejo periodo de la prehistoria: el origen de la arqueología valenciana, la evolución humana, como cambia el clima y cuál es el sentido del arte para estas sociedades.

La didáctica siempre ha sido una técnica de comunicación ampliamente desarrollada en nuestras exposiciones; en el caso que nos ocupa, estos recursos didácticos se integran a lo largo de todo el recorrido invitando a la participación de los espectadores: vitrina de la evolución tecnológica y cultural, el árbol de la evolución humana y varios manipulativos para entender el papel de la microfauna, de los restos de carbones, de la tecnología lítica y de los estilos artísticos. Esta es una importante aportación de las responsables de la didáctica del Museo, Laura Fortea y Eva Ripollés, a la museografía expositiva.

Rotulaciones, textos y cartelas, claramente jerarquizados en diferentes niveles, de los más generales a los más concretos e integrados gráficamente, juegan un papel clave en la expresión de las grandes ideas, la capacidad de entender los temas y en la identificación de los objetos. De una forma muy general nos explican diferentes

Finalment, les estructures arquitectòniques, els diferents acabats i materials de les vitrines i els suports, els colors utilitzats i especialment la llum creen l'escenari i el clímax on actuen els protagonistes de l'obra. En el nostre cas estan dissenyades per a realitzar una visita relaxada i confortable que convida a la reflexió, al goig de la contemplació dels objectes i a la participació del públic.

El concepte museogràfic, el guió expositiu i la proposta didàctica van ser elaborades pel personal científic i tècnic del Museu de Prehistòria. El disseny museogràfic, l'elecció de materials, acabats i la proposta gràfica general ha estat creada per l'estudi Frade Arquitectos, i l'execució de la producció i el desenvolupament de la gràfica per Patrimonio Inteligente, amb l'ajuda, en aquest últim apartat, de Vanesa Mora.

contenidos, son la voz en *off* de la narración y nos ayudan a reconocer a los personajes y a los objetos.

Finalmente, las estructuras arquitectónicas, los diferentes acabados y materiales de las vitrinas y soportes, los colores utilizados y especialmente la luz crean el escenario y el clímax donde actúan los protagonistas de la obra. En nuestro caso están diseñadas para realizar una visita relajada y confortable que invite a la reflexión, al gozo de la contemplación de los objetos y a la participación del público.

El concepto museográfico, el guion expositivo y la propuesta didáctica fueron realizadas por el personal científico y técnico del Museo de Prehistoria. El diseño museográfico, la elección de materiales, los acabados y la propuesta gráfica general ha sido creada por el estudio Frade Arquitectos, y la ejecución de la producción y el desarrollo de la gráfica por Patrimonio Inteligente, con la ayuda, en este último apartado, de Vanesa Mora.

L'ARQUEOLOGIA VALENCIANA

El primer pas de l'arqueologia valenciana
El primer pas de la arqueologia valenciana

El primer pas de l'arqueologia valenciana
El primer pas de la arqueologia valenciana

El primer pas de l'arqueologia valenciana
El primer pas de la arqueologia valenciana

El primer pas de l'arqueologia valenciana
El primer pas de la arqueologia valenciana

L'arqueologia valenciana

La arqueología valenciana

Els primers passos de l'Arqueologia Valenciana

La investigació arqueològica valenciana té una llarga tradició. Els estudis sobre el món clàssic van motivar, a partir del Renaixement, la creació dels Gabinetes d'Antiguitats, tot i que van ser els il·lustrats del segle XVIII els que van emprendre les primeres excavacions i l'estudi de les col·leccions arqueològiques.

Al segle XIX naix la Prehistòria com a ciència, tot coincidint amb el progrés de la Geologia, l'acceptació de les teories sobre l'evolució de les espècies i el reconeixement del remot origen de la humanitat. L'obra de Juan Vilanova i Piera (1821-1893) i la fundació de la Societat Arqueològica Valenciana (1871) van ser un precedent fonamental en la creació de nombroses institucions científiques que, a partir del segle XX, van canalitzar la investigació i el desenvolupament d'excavacions sistemàtiques, com ara el Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València (1924) i el Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València (1927).

Excavació en la Cova del Parpalló (Gandia) cap a 1930.

Los primeros pasos de la Arqueología Valenciana

La investigación arqueológica valenciana posee una larga tradición. Los estudios sobre el mundo clásico motivaron, a partir del Renacimiento, la creación de los Gabinetes de Antigüedades, aunque fueron los ilustrados del siglo XVIII quienes emprendieron las primeras excavaciones y el estudio de las colecciones arqueológicas.

En el siglo XIX nace la Prehistoria como ciencia coincidiendo con el progreso de la Geología, la aceptación de las teorías sobre la evolución de las especies y el reconocimiento del remoto origen de la humanidad. La obra de Juan Vilanova y Piera (1821-1893) y la fundación de la Sociedad Arqueológica Valenciana (1871) fueron un precedente fundamental en la creación de numerosas instituciones científicas que, a partir del siglo XX, canalizaron la investigación y el desarrollo de excavaciones sistemáticas, como el Laboratorio de Arqueología de la Universitat de València (1924) y el Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València (1927).

Excavación en la Cova del Parpalló (Gandia) hacia 1930.

El SIP i el seu Museu

La creació del Servei d'Investigació Prehistòrica i el seu Museu en 1927 suposa un punt d'inflexió en el coneixement i difusió del patrimoni arqueològic valencià. El seu artífex, Isidre Ballester Tormo, concep la institució com un centre d'investigació estructurat en diverses seccions: excavacions, laboratori de restauració, biblioteca especialitzada, publicacions i museu.

Els treballs arqueològics del Servei d'Investigació Prehistòrica s'inicien el 1928 al jaciment del Paleolític mitjà de la Cova Negra (Xàtiva) i al poblat ibèric de la Bastida de les Alcusses (Moixent). A ells s'uneix, el 1929, la Cova del Parpalló (Gandia), peça clau per al coneixement del Paleolític superior europeu, especialment per les seues manifestacions artístiques i, el 1933, el Tossal de Sant Miquel (Llíria), que aporta un extraordinari conjunt de ceràmiques ibèriques decorades.

Des de llavors, el Servei d'Investigació Prehistòrica ha seguit realitzant investigacions arqueològiques en jaciments valencians, i n'ha exposat els resultats a les sales del Museu. D'aquesta manera, el públic pot disfrutar d'un recorregut pel passat, des de la prehistòria fins a la fi del món romà.

Museu de Prehistòria a la Sala Daurada del Palau de la Generalitat, 1946.

El SIP y su Museo

La creación del Servei d'Investigació Prehistòrica y su Museo en 1927 supone un punto de inflexión en el conocimiento y difusión del patrimonio arqueológico valenciano. Su artífice, Isidro Ballester Tormo, concibe la institución como un centro de investigación estructurado en varias secciones: excavaciones, laboratorio de restauración, biblioteca especializada, publicaciones y museo.

Los trabajos arqueológicos del Servei d'Investigació Prehistòrica se inician en 1928 en el yacimiento del Paleolítico medio de la Cova Negra (Xàtiva) y en el poblado ibérico de la Bastida de les Alcusses (Moixent). A ellos se une, en 1929, la Cova del Parpalló (Gandia), pieza clave para el conocimiento del Paleolítico superior europeo, especialmente por sus manifestaciones artísticas y, en 1933, el Tossal de Sant Miquel (Llíria), que aporta un extraordinario conjunto de cerámicas ibéricas decoradas.

Desde entonces, el Servei d'Investigació Prehistòrica ha seguido realizando investigaciones arqueológicas en yacimientos valencianos, y se han expuesto los resultados en las salas del Museo. De este modo, el público puede disfrutar de un recorrido por el pasado desde la prehistoria hasta el final del mundo romano.

Museu de Prehistòria en la Sala Dorada del Palau de la Generalitat, 1946.

AMERICA

EURÀSIA

AFRICA

35.000

45.000

200.000

100.000

150.000

200.000

250.000

300.000

350.000

400.000

450.000

500.000

550.000

600.000

650.000

700.000

750.000

800.000

850.000

900.000

950.000

1.000.000

L'EVOLUCIÓ HUMANA

Què és la humanitat?
Què és la humanitat?

L'evolució humana

La evolución humana

La tecnologia: una via alternativa

Durant els 2,5 milions d'anys que portem habitant el planeta s'han produït importants canvis naturals que han transformat el paisatge. Igual com els altres éssers vius, ens hem adaptat a aquestes variacions evolucionant biològicament i migrant a entorns més favorables. Però els humans, a més, hem desenvolupat una via alternativa: la tecnologia, que ens ha permès superar les limitacions físiques i aprofitar millor els recursos.

Una bona ferramenta per a conèixer l'evolució tecnològica és l'arqueologia experimental que, a partir de l'estudi de les restes del passat, ajuda a entendre els processos de treball en la prehistòria i ens acostava als esquemes mentals i a les habilitats d'aquells grups humans.

La tecnología: una vía alternativa

En los 2,5 millones de años que llevamos habitando el planeta se han producido importantes cambios naturales que han transformado el paisaje. Al igual que otros seres vivos, nos hemos adaptado a estas variaciones evolucionando biológicamente y migrando a entornos más favorables. Pero los humanos, además, hemos desarrollado una vía alternativa: la tecnología, que nos ha permitido superar las limitaciones físicas y aprovechar mejor los recursos.

Una buena herramienta para conocer la evolución tecnológica es la arqueología experimental que, a partir del estudio de los restos del pasado, ayuda a entender los procesos de trabajo en la prehistoria y nos acerca a los esquemas mentales y a las habilidades de aquellos grupos humanos.

Què ens fa humans?

La resposta es troba en la interacció entre naturalesa, biologia i cultura.

La retirada del bosc i l'expansió d'espais oberts van propiciar l'adaptació a aqueix nou entorn. Caminar i recórrer llargues distàncies, alliberar les mans i la introducció d'àcids grassos en l'alimentació van afavorir el creixement del cervell i de les capacitats cognitives. Com a conseqüència d'això, es van desenvolupar les primeres tècniques i els grups humans van ampliar la seua dispersió cap a latituds fins llavors desconegudes.

Compartir la tecnologia i socialitzar el coneixement constitueixen les bases de la nostra diversitat cultural, i en aquest procés va intervindre de forma decisiva el llenguatge, la simbolització i la construcció d'identitats.

¿Qué nos hace humanos?

La respuesta se encuentra en la interacción entre naturaleza, biología y cultura.

El retroceso del bosque y la expansión de espacios abiertos propiciaron la adaptación a ese nuevo entorno. Caminar y recorrer largas distancias, liberar las manos y la introducción de ácidos grasos en la alimentación favorecieron el crecimiento del cerebro y de las capacidades cognitivas. Como consecuencia de esto, se desarrollaron las primeras técnicas y los grupos humanos ampliaron su dispersión hacia latitudes hasta entonces no pobladas.

Compartir la tecnología y socializar el conocimiento constituyen las bases de nuestra diversidad cultural, y en este proceso intervino de forma decisiva el lenguaje, la simbolización y la construcción de identidades.

D'on venim?

La nostra espècie, *Homo sapiens* o Humans Anatòmicament Moderns, és el resultat d'un llarg procés que va començar a l'Àfrica fa uns 7 milions d'anys, quan el llinatge humà es va separar del llinatge dels ximpanzés. A partir de llavors, l'impuls evolutiu va fer que sorgira el gènere *Homo*, que es documenta en aqueix continent fa 2,5 milions d'anys.

Una especial habilitat per a l'adaptació, consolidar la posició bípeda, l'augment de la capacitat cranial, fabricar utensilis i l'ús del llenguatge, van ser claus en aquest procés de transformació i van permetre el desenvolupament cultural i social que va donar origen a *Homo sapiens*.

La via que va portar a l'aparició de la nostra espècie és una qüestió que encara està en estudi, per bé que els avanços en la investigació sobre l'ADN i el descobriment de nous fòssils permetran resoldre moltes de les incògnites actuals.

¿De dónde venimos?

Nuestra especie, *Homo sapiens* o Humanos Anatómicamente Modernos, es el resultado de un largo proceso que comenzó en África hace unos 7 millones de años, cuando el linaje humano se separó del linaje de los chimpancés. A partir de entonces, el impulso evolutivo hizo que surgiera el género *Homo*, que se documenta en ese continente hace 2,5 millones de años.

Una especial habilidad para la adaptación, consolidar la posición bípeda, el aumento de la capacidad craneal, fabricar herramientas y el uso del lenguaje, fueron claves en este proceso de transformación y permitieron el desarrollo cultural y social que dio origen a *Homo sapiens*.

La vía que condujo a la aparición de nuestra especie es una cuestión que todavía está en estudio, aunque los avances en la investigación sobre el ADN y el descubrimiento de nuevos fósiles permitirán resolver muchas de las incógnitas actuales.

Les societats caçadores-recol·lectores

Las sociedades cazadoras-recolectoras

D'on venim?

¿De dónde venimos?

La nostra espècie, *Homo sapiens* o Humans Anàticament Moderns, és el resultat d'un llarg procés que va començar a l'Àfrica fa uns 7 milions d'anys, quan el linatge humà es va separar del linatge dels ximpanzés. A partir de llavors, l'evolució va fer que sorgís el gènere *Homo*, que es documenta en aquest continent fa 2,5 milions d'anys.

Una especial habilitat per a l'adaptació, considerar la posició bípeda, l'augment de la capacitat cranial, fabricar utensilis i l'ús del llenguatge, van ser claus en aquest procés de transformació i van permetre el desenvolupament cultural i social que va donar origen a *Homo sapiens*.

La via que va portar a l'aparició de la nostra espècie és una qüestió que encara està en estudi, però bé que els avanços en la investigació sobre l'ADN i el descobriment de nous fòssils permetran resoldre moltes de les incògnites actuals.

Nuestra especie, *Homo sapiens* o Humanos Anatómicamente Modernos, es el resultado de un largo proceso que comenzó en África hace unos 7 millones de años, cuando el linaje humano se separó del linaje de los chimpancés. A partir de entonces, el linaje evolutivo hizo que surgiera el género *Homo*, que se documenta en este continente hace 2,5 millones de años.

Una especial habilidad para la adaptación, considerar la posición bípeda, el aumento de la capacidad craneal, fabricar herramientas y el uso del lenguaje, fueron claves en este proceso de transformación y permitieron el desarrollo cultural y social que dio origen a *Homo sapiens*.

La vía que condujo a la aparición de nuestra especie es una cuestión que todavía está en estudio, aunque los avances en la investigación sobre el ADN y el descubrimiento de nuevos fósiles permitirán resolver muchas de las incógnitas actuales.

Les primeres ocupacions humanes

A la península ibèrica hi ha evidències de poblament humà de fa més de un milió d'anys i procedeixen dels jaciments d'Orce (Granada), Atapuerca (Burgos), Barranc de la Boella (Tarragona) i Vallparadís (Barcelona).

En el territori valencià, se sumen el possible fèmur humà de la Muntanyeta dels Sants (Sueca), trobat en un context de fa 1,3 milions d'anys; els utensilis lítics i les restes de fauna amb marques de tall descoberts en un nivell de més d'un milió d'anys en l'Alto de las Picarazas (Andilla-Chelva); i les restes humanes associades a fauna de fa 750.000 anys de la Cova del Llentiscle (Vilamarxant).

Les primeres ocupacions vinculades al llinatge neandertal es documenten en els nivells basals de la Cova del Bolomor (Tavernes de la Valldigna) de fa 350.000 anys. Els fòssils de neandertals s'han trobat, a més de Bolomor, en Cova Negra (Xàtiva), Cova Foradada (Oliva) i El Salt (Alcoi).

Principals jaciments de la península ibèrica amb indicis d'ocupació humana anteriors a 400.000 anys.

Las primeras ocupaciones humanas

En la península ibérica existen evidencias de un poblamiento humano de hace más de un millón de años, procedentes de los yacimientos de Orce (Granada), Atapuerca (Burgos), Barranc de la Boella (Tarragona) y Vallparadís (Barcelona).

En el territorio valenciano, se suman el posible fémur humano de la Muntanyeta dels Sants (Sueca), hallado en un contexto de hace 1,3 millones de años; los útiles líticos y restos de fauna con marcas de corte descubiertos en un nivel de más de un millón de años en el Alto de las Picarazas (Andilla-Chelva); y los restos humanos asociados a fauna de hace 750.000 años en la Cova del Llentiscle (Vilamarxant).

Las primeras ocupaciones vinculadas al linaje neandertal se documentan en los niveles basales de la Cova del Bolomor (Tavernes de la Valldigna) hace 350.000 años. Los fósiles de neandertales se han hallado, además de en Bolomor, en Cova Negra (Xàtiva), Cova Foradada (Oliva) y El Salt (Alcoi).

Principales yacimientos de la península ibérica con indicios de ocupación humana anteriores a 400.000 años.

- 1 Sima del Elefante
Gran Dolina
(Atapuerca)
- 2 Vallparadís
- 3 Barranc de la Boella
- 4 Ambrona
(Miño de Medinaceli)

- 5 Aroeira
(Almonda)
- 6 Alto de las Picarazas
- 7 El Llentiscle
- 8 Muntanyeta dels Sants

- 9 Cueva Negra
(Caravaca de la Cruz)
- 10 Barranco-León
Fuente Nueva
(Orce)
- 11 Solana del Zamborino
(Fonelas)

L'evolució del paisatge

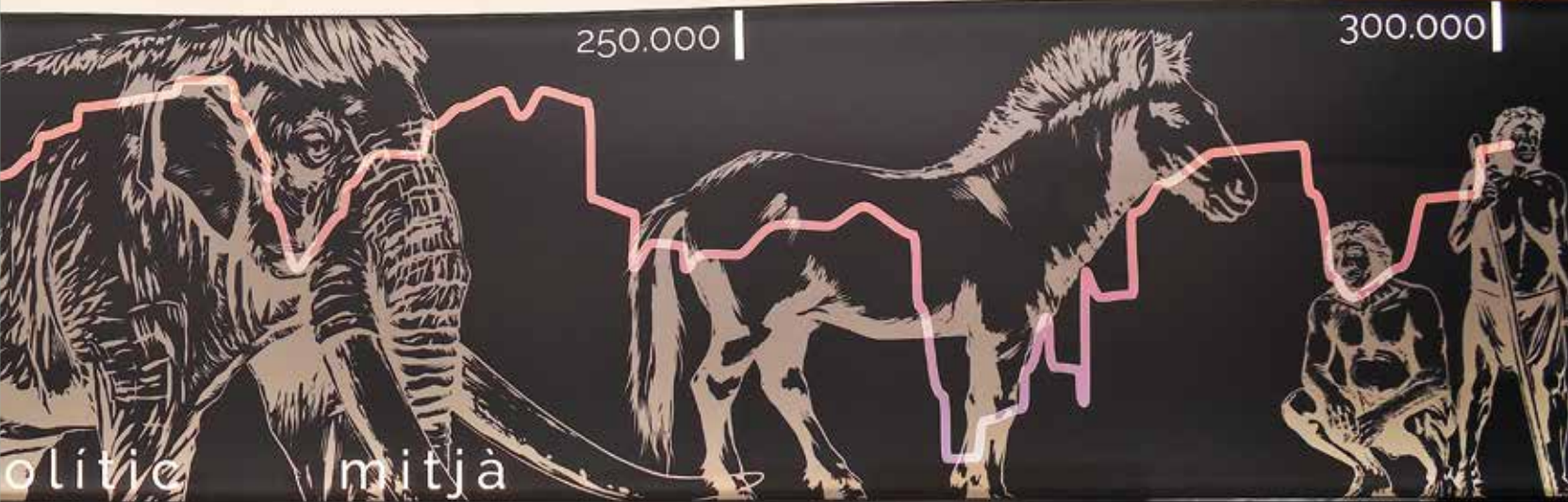
Durant el Quaternari, període geològic que va tindre el seu inici fa 2,5 milions d'anys, es van produir importants canvis que van afectar el medi físic, la vegetació i la fauna. Aquestes transformacions van ser el resultat de l'alternança dels agents climàtics, fonamentalment les variacions de temperatura i humitat, en cicles més o menys llargs. Així, als prolongats períodes glacials, de desenes de milers d'anys de clima fred, van succeir els interglacials, fases més curtes de clima temperat. Dins d'aquestes grans etapes també es van produir episodis de canvi més ràpid, que van ser d'uns pocs milers d'anys a dècades.

Els grups humans del Paleolític que van viure en aqueix moment van desenvolupar les seues cultures adaptant-se a les variacions de l'entorn natural.

La evolución del paisaje

Durante el Cuaternario, periodo geológico que tuvo su inicio hace 2,5 millones de años, se produjeron importantes cambios que afectaron al medio físico, la vegetación y la fauna. Estas transformaciones fueron el resultado de la alternancia de los agentes climáticos, fundamentalmente las variaciones de temperatura y humedad, en ciclos más o menos largos. Así, a los prolongados periodos glaciares, de decenas de miles de años de clima frío, les sucedieron los interglaciares, fases más cortas de clima templado. Dentro de estas grandes etapas también se produjeron episodios de cambio más rápido, que fueron de unos pocos miles de años a décadas.

Los grupos humanos del Paleolítico que vivieron en ese momento desarrollaron sus culturas adaptándose a las variaciones del entorno natural.

Adaptar-se al clima

Els canvis climàtics del Quaternari van afectar la distribució geogràfica de la fauna i la flora, també la seua presència i abundància en un territori, o van conduir-ne a la rarificació, migració i desaparició.

En períodes freds van alternar les formacions vegetals obertes de matossars i estepes amb boscos de pi negre. En els moments càlids es van expandir els boscos de pi blanc, carrasques, roures i matossars de coscoll i llentiscle.

La particular localització de la península Ibèrica la va convertir en una àrea de refugi per a animals i vegetals com el lleopard i el pi pinyoner, o el romer. D'altra banda, les condicions temperades del Mediterrani explicarien l'absència en aquesta zona del ren, el rinoceront llanut i el bedoll, espècies presents al Cantàbric i altres parts d'Europa.

El paisatge de la Cova de Bolomor

[Il·lustració superior]: durant una fase rigorosa del Plistocé mitjà. Fa uns 180.000 anys.

[Il·lustració inferior]: durant una fase temperada del Plistocé superior. Fa uns 120.000 anys.

Adaptarse al clima

Los cambios climáticos del Cuaternario afectaron a la distribución geográfica de la fauna y la flora, a su presencia y abundancia en un territorio, o condujeron a su rarefacción, migración y desaparición.

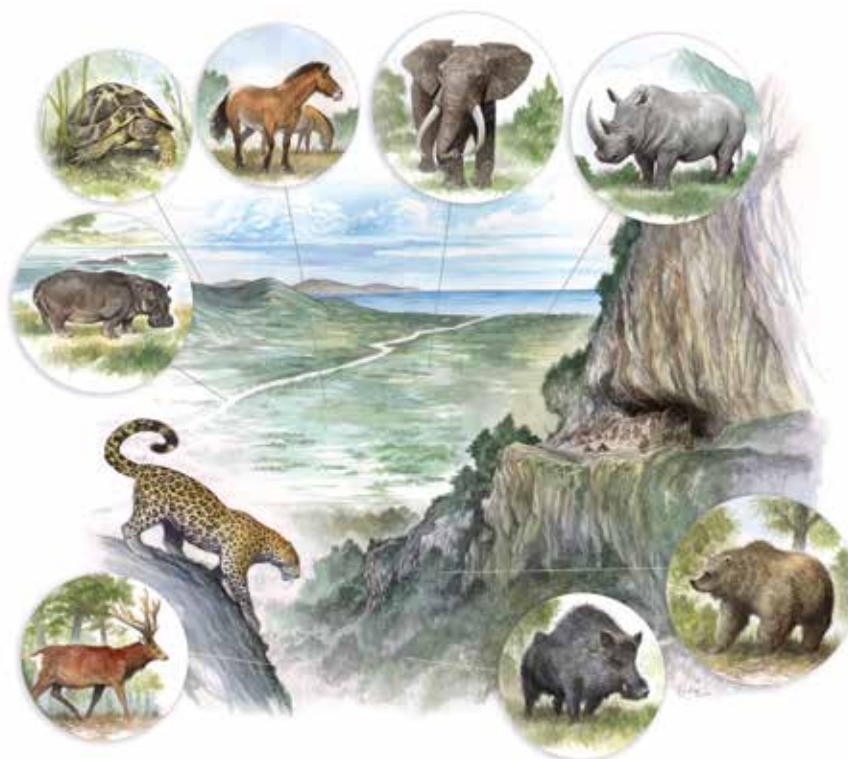
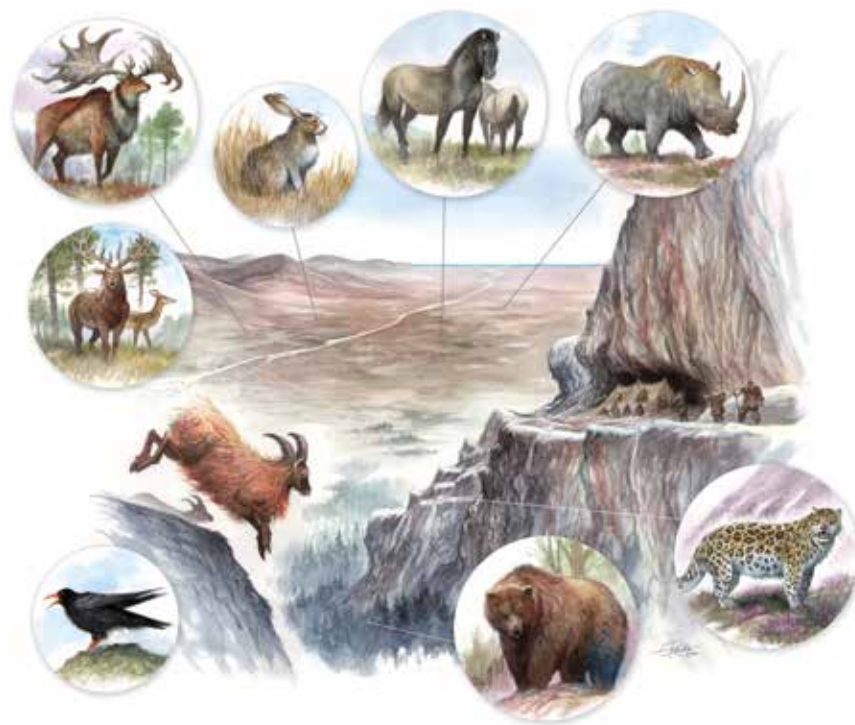
En periodos fríos alternaron las formaciones vegetales abiertas de matorrales y estepas con bosques de pino salgareño o negral. En los momentos cálidos se expandieron los bosques de pino carrasco, carrascas, robles y matorrales de coscoja y lentisco.

La particular localización de la península ibérica la convirtió en un área de refugio para animales y vegetales como el leopardo y el pino piñonero, o el romero. Por otra parte, las condiciones templadas del Mediterráneo explicarían la ausencia en esta zona del reno, el rinoceronte lanudo y el abedul, especies presentes en el Cantábrico y en otras partes de Europa.

El paisaje de la Cova de Bolomor

[Ilustración superior]: durante una fase rigurosa del Pleistoceno medio. Hace unos 180.000 años.

[Ilustración inferior]: durante una fase templada del Pleistoceno superior. Hace unos 120.000 años.

Neandertals

Neandertal és l'espècie humana que va habitar Euràsia durant el Paleolític mitjà. Va sorgir fa uns 300.000 anys i va desaparèixer fa uns 40.000 anys.

Possiblement tenia un llenguatge articulat que va facilitar el desenvolupament d'estratègies de subsistència complexes i la transmissió de la seua cultura. La presència en alguns jaciments d'art no figuratiu van ser una mostra més d'aquest incipient univers simbòlic.

L'estudi de les restes òssies d'aquests humans indica que tenien trets anatòmics diferents als nostres, com la robustesa i la gran capacitat cranial, i ens aporta una valuosa informació sobre el seu comportament i les seues pràctiques socials. Així sabem que atenien les persones que emmalaltien, que enterraven les que morien i que existia una certa divisió sexual del treball.

D'altra banda, les anàlisis d'ADN també proporcionen detalls sobre el seu aspecte físic i assenyalen que, molt probablement, les dones devien jugar un paper determinant en l'intercanvi genètic entre grups.

Jaciments del Paleolític mitjà al País Valencià.

Neandertales

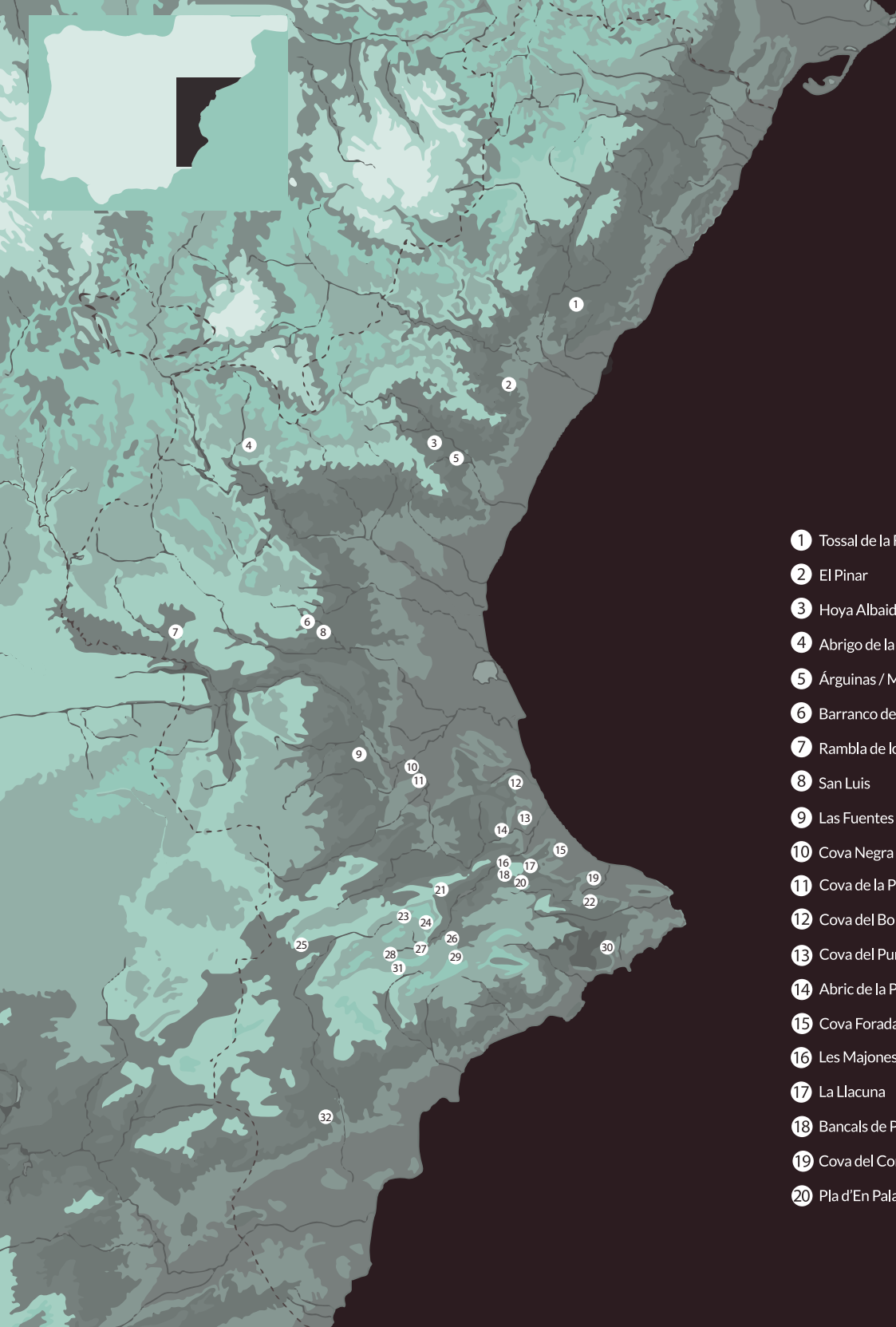
Neandertal es la especie humana que habitó Eurasia durante el Paleolítico medio. Surgió hace unos 300.000 años y desapareció hace unos 40.000 años.

Posiblemente tenía un lenguaje articulado que facilitó el desarrollo de estrategias de subsistencia complejas y la transmisión de su cultura. La presencia en algunos yacimientos de arte no figurativo sería una muestra más de ese incipiente universo simbólico.

El estudio de los restos óseos de estos humanos indica que tenían rasgos anatómicos diferentes a los nuestros, como la robustez y la gran capacidad craneal, y nos aporta valiosa información sobre su comportamiento y sus prácticas sociales. Así sabemos que atendían a las personas que enfermaban, enterraban a las que fallecían y que existía cierta división sexual del trabajo.

Por otra parte, los análisis de ADN también proporcionan detalles sobre su aspecto físico y señalan que, muy probablemente, las mujeres jugarían un papel determinante en el intercambio genético entre grupos.

Yacimientos del Paleolítico medio en el País Valenciano.

1 Tossal de la Font	21 Cova Beneito
2 El Pinar	22 Cova de les Calaveres
3 Hoya Albaida / Titonares	23 Ermita de Santa Bàrbera
4 Abrigo de la Quebrada	24 Abric del Pastor
5 Àrguinas / Majadal	25 Cueva del Cochino
6 Barranco de Carcalín	26 Penella
7 Rambla de los Morenos	27 El Salt
8 San Luis	28 L'Alquerieta
9 Las Fuentes	29 Alt de la Capella
10 Cova Negra	30 Barranc Fondo de Benissa
11 Cova de la Petxina	31 Aigüeta Amarga
12 Cova del Bolomor	32 La Coca / Los Aljezares
13 Cova del Puntal del Gat	
14 Abric de la Penya Roja	
15 Cova Foradada d'Oliva	
16 Les Majones	
17 La Llacuna	
18 Bancals de Pere Jordi	
19 Cova del Corb	
20 Pla d'En Palau	

Cova del Bolomor

Tavernes de la Valldigna, la Safor

Cronologia: Paleolític mitjà, fa entre 350.000 i 110.000 anys.

Localització geogràfica: al vessant septentrional del Mondúver, a 100 m d'altitud, des d'on es domina una extensa plana litoral.

Investigació: descoberta al 1866 per J. Vilanova i Piera i E. Boscá Casesnoves, des del 1989 forma part del programa d'excavacions arqueològiques del Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València.

Punts d'interés: És un dels jaciments europeus on primer es documenta el control del foc, fa uns 230.000 anys.

Ha proporcionat algunes de les restes òssies de neandertals més antigues del territori valencià, pertanyents a dos xiquets i a cinc adults de fa uns 150.000 anys.

Posseeix un dels millors conjunts materials paleolítics de l'Europa mediterrània, amb abundants utensilis lítics i restes de fauna.

Cronología: Paleolítico medio, hace entre 350.000 y 110.000 años.

Localización geográfica: en la ladera septentrional del Mondúver, a 100 m de altitud, desde donde se domina un extenso llano litoral.

Investigación: descubierta en 1866 por J. Vilanova y Piera y E. Boscá Casesnoves, desde 1989 forma parte del programa de excavaciones arqueológicas del Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València.

Puntos de interés: Es uno de los yacimientos europeos donde primero se documenta el control del fuego, hace unos 230.000 años.

Cuenta con algunos de los restos óseos de neandertales más antiguos del territorio valenciano, pertenecientes a dos niños y cinco adultos de hace unos 150.000 años.

Posee uno de los mejores conjuntos materiales paleolíticos de la Europa mediterránea, con abundantes útiles líticos y restos de fauna.

Paleolític inferior

Paleolític mitjà

Paleolític superior

Més que llum i calor

El foc va transformar el comportament dels grups humans del passat i va afavorir el seu desenvolupament en millorar-ne les condicions de vida. Va fer possible cuinar els aliments, va proporcionar llum i calor i va ser un element dissuasiu per als depredadors. Al voltant del foc es realitzaren tant activitats quotidianes com altres de caràcter ritual, que afavoriren la socialització del grup i la transmissió de coneixements.

L'origen del control del foc és controvertit, les evidències més antigues se situen a l'Àfrica i al Pròxim Orient fa uns 800.000 anys. A Europa, els primers testimonis es troben a França i daten de fa 400.000 anys.

Al territori valencià, les primeres llars documentades són les de Cova del Bolomor. Es tracta de focs senzills, de fa uns 230.000 anys, que es van fer directament sobre el terra i els quals deixen com a única evidència unes taques de color rogenc, més o menys circulars, que inclouen pedres i restes de cendra.

Llars del nivell XIII de la Cova del Bolomor.

Más que luz y calor

El fuego transformó el comportamiento de los grupos humanos del pasado y propició su desarrollo al mejorar las condiciones de vida. Hizo posible el cocinado de los alimentos, proporcionó luz y calor y fue un elemento disuasorio para los depredadores. En torno al fuego se realizaron tanto actividades cotidianas como de carácter ritual, favoreciendo la socialización del grupo y la transmisión de conocimientos.

El origen del control del fuego es controvertido, las evidencias más antiguas se sitúan en África y en el Próximo Oriente hace unos 800.000 años. En Europa los primeros testimonios se encuentran en Francia y datan de hace 400.000 años.

En el territorio valenciano, los primeros hogares documentados son los de Cova del Bolomor. Se trata de fuegos simples, de hace unos 230.000 años, que se realizaron directamente sobre la tierra y que dejan como única evidencia manchas de color rojizo, más o menos circulares, que incluyen piedras y restos de ceniza.

Hogares del nivel XIII de la Cova del Bolomor.

1

2

50 cm

Aprofitar l'entorn

Les poblacions neandertals es proveïen dels productes que necessitaven, aliments, matèries primeres, llenya i fins i tot remeis i verins, en les àrees pròximes als seus llocs d'habitació, si bé en alguns casos aquests recursos procedien de zones més allunyades.

L'estudi de les dents humanes i de les restes de fauna i de flora revela la importància de la carn i dels vegetals en la dieta. Les preses preferides van ser els herbívors de talla mitjana i gran, com cérvols i cavalls, encara que de vegades es van aprofitar tortugues, ocells, conills i espècies més grans com hipopòtams i elefants. De les plantes consumides es conserven pocs indicis, tot i que en alguns jaciments s'han recuperat llavors de lledoner i pinyons.

Per a l'elaboració d'eines van utilitzar sílex, calcària i quarsita. Altres materials com fusta, resina i fibres vegetals i animals, que potser s'empraren per a emmanegar estris i fabricar objectes diversos, han deixat poques evidències arqueològiques.

Aprovechar el entorno

Las poblaciones neandertales se abastecían de los productos que necesitaban, alimentos, materias primas, leña e incluso remedios y venenos, en las áreas próximas a sus lugares de habitación, si bien en algunos casos estos recursos procedían de zonas más alejadas.

El estudio de los dientes humanos y de los restos de fauna y flora revela la importancia de la carne y de los vegetales en la dieta. Las presas preferidas fueron los herbívoros de talla media y grande, como ciervos y caballos, aunque en ocasiones se aprovecharon tortugas, aves, conejos y especies más grandes como hipopótamos y elefantes. De las plantas consumidas se conservan pocos indicios, si bien en algunos yacimientos se han recuperado semillas de almez y piñones.

Para la elaboración de herramientas utilizaron sílex, caliza y cuarcita. Otros materiales como madera, resina y fibras vegetales y animales, que se emplearían para emmanegar útiles y fabricar objetos diversos, han dejado pocas evidencias arqueológicas.

Cova Negra

Xàtiva, la Costera

Cronologia: Paleolític mitjà, fa entre 300.000 i 40.000 anys.

Localització geogràfica: a la Serra Grossa, a la vora del riu Albaida, a l'Estret de les Aigües, a uns 100 m d'altitud.

Investigació: descoberta en 1866 per J. Vilanova i Piera i E. Boscá Casesnoves, va ser excavada per G. Viñes Masip en el marc de les primeres recerques del Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, entre 1928 i 1933. Posteriorment s'hi van realitzar treballs en les dècades dels anys 1950 i 1980. Des del 2013 és objecte d'estudi per part de la Universitat de València.

Punts d'interès: Destaca per les restes humanes neandertals d'almenys set individus, la majoria infantils.

Va estar ocupada per poblacions amb una alta mobilitat territorial, tal com indica la curta durada de les estades i la presència de carnívors en els moments d'abandó.

S'hi han recuperat abundants restes de fauna i d'utillatge lític corresponents al Paleolític mitjà, i en les recents excavacions s'han documentat altres materials del Paleolític superior.

Cronología: Paleolítico medio, hace entre 300.000 y 40.000 años.

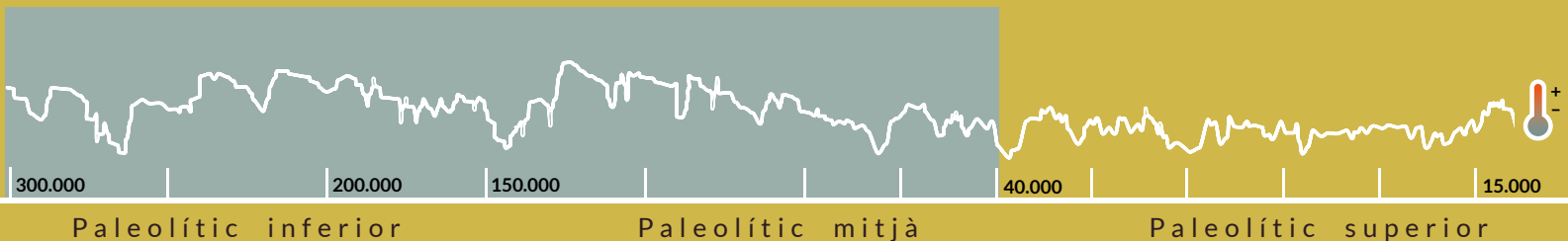
Localización geográfica: en la Serra Grossa, a orillas del río Albaida, en el Estret de les Aigües, a unos 100 m de altitud.

Investigación: descubierta en 1866 por J. Vilanova i Piera y E. Boscá Casesnoves, fue excavada por G. Viñes Masip en el marco de las primeras investigaciones del Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, entre 1928 y 1933. Posteriormente se sucedieron trabajos en las décadas de los años 1950 y 1980. Desde 2013 es objeto de estudio por parte de la Universitat de València.

Puntos de interés: Destaca por los restos humanos neandertales de al menos siete individuos, la mayoría infantiles.

Estuvo ocupada por poblaciones con una alta movilidad territorial, tal como indica la corta duración de las estancias y la presencia de carnívoros en los momentos de abandono.

Se han recuperado abundantes restos de fauna y de utillaje lítico correspondientes al Paleolítico medio, y en las recientes excavaciones se han documentado otros materiales del Paleolítico superior.

Fabricar eines

Els utensilis de pedra i les restes derivades de la fabricació, per mitjà de la talla o l'asclament, són els testimonis arqueològics millor conservats en els jaciments neandertals. El seu estudi permet conèixer els processos mentals i les tècniques que van guiar la seua elaboració.

La manera de realitzar les eines no va variar de forma significativa al llarg del Paleolític mitjà, per bé que s'observa una major complexitat en les últimes etapes del període. Es van elaborar estris colpejant directament el bloc primari de pedra o bé preparant-lo per a l'extracció d'ascles. D'aquestes ascles s'obtenien, una vegada retocades, puntes, rascadores, denticulats, mosses i ganivets de tipus diferents.

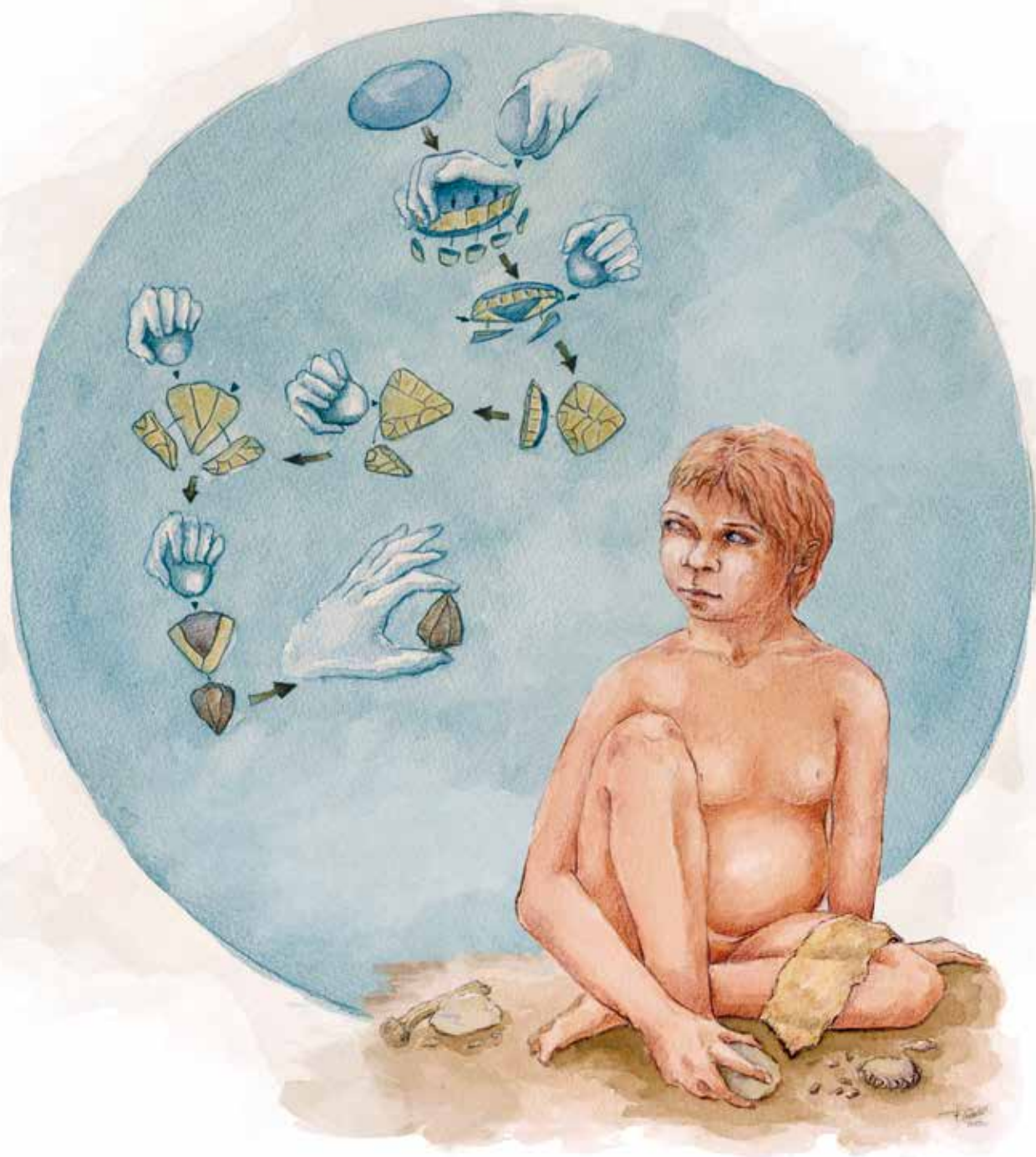
El sistema de talla emprat es triava d'acord amb les necessitats socials i econòmiques dels grups, i de les característiques de la matèria primera. Els més freqüents s'anomenen discoide, Quina i Levallois.

Fabricar herramientas

Los útiles de piedra y los restos derivados de su fabricación, mediante la talla o lascado, son los testimonios arqueológicos mejor conservados en los yacimientos neandertales. El estudio de estos útiles permite conocer los procesos mentales y las técnicas que guiaron su elaboración.

El modo de realizar las herramientas no varió de forma significativa a lo largo del Paleolítico medio, aunque se observa una mayor complejidad en las últimas etapas del periodo. Se elaboraron útiles golpeando directamente el bloque primario de piedra o bien preparándolo para la extracción de lascas. De estas últimas se obtenían, una vez retocadas, puntas, raederas, denticulados, muescas y diferentes tipos de cuchillos.

El sistema de talla empleado se elegía en función de las necesidades sociales y económicas de los grupos y de las características de la materia prima. Los más frecuentes se denominan discoide, Quina y Levallois.

D'humans i carnívors

La competència entre humans i altres animals pels llocs d'habitació i per les preses es fa visible durant el Paleolític mitjà i l'inici del Paleolític superior en jaciments com la Cova Negra (Xàtiva) i la Cova de les Malladetes (Barx).

La desocupació de les coves és aprofitada per alguns carnívors per a instal·lar els caus. Per això, allí podem trobar els seus ossos, els excrements i també les restes de les seues preses que, de vegades, presenten marques d'haver sigut consumides per aquests animals.

Altres evidències d'aquesta interacció són l'aparició d'ossos de carnívors amb marques d'estris de pedra i la presència de restes humanes amb senyals de mossegades de felí.

De humanos y carnívoros

La competencia entre humanos y otros animales por los lugares de habitación y por las presas se hace visible durante el Paleolítico medio y el inicio del Paleolítico superior en yacimientos como Cova Negra (Xàtiva) y Cova de les Malladetes (Barx).

La desocupación de las cuevas es aprovechada por algunos carnívoros para instalar los cubiles. Por eso, allí podemos encontrar sus huesos, excrementos y también los restos de sus presas que, en ocasiones, presentan marcas de haber sido consumidas por estos animales.

Otras evidencias de esta interacción son la aparición de huesos de carnívoros con marcas de útiles de piedra y la presencia de restos humanos con señales de mordeduras de felino.

Neandertals

Els jaciments de la Cova del Bolomor (Tavernes de la Valldigna), la Cova Negra (Xàtiva) i la Cova Foradada (Oliva), aporten els principals conjunts fòssils de neandertals pertanyents a individus d'edats i sexes diferents.

Per l'edat de mort se sap que l'esperança de vida mitjana d'aquestes poblacions no superaria els 40 anys i que hi hauria una elevada mortalitat infantil, com es constata a Cova Negra, un dels jaciments europeus on s'han recuperat més restes de neandertals d'entre tres i sis anys.

La conservació d'aquests ossos extremadament fràgils, al costat de la troballa d'un esquelet en connexió anatòmica a Cova Foradada, suggereixen el desenvolupament incipient de certes pràctiques funeràries.

Neandertales

Los yacimientos de la Cova del Bolomor (Tavernes de la Valldigna), Cova Negra (Xàtiva) y Cova Foradada (Oliva) aportan los principales conjuntos fósiles de neandertales pertenecientes a individuos de diferentes edades y sexos.

Por la edad de muerte se sabe que la esperanza de vida media de estas poblaciones no superaría los 40 años y que habría una elevada mortalidad infantil, como se constata en Cova Negra, uno de los yacimientos europeos donde se han recuperado más restos de neandertales de entre tres y seis años.

La conservación de estos huesos extremadamente frágiles, junto al hallazgo de un esqueleto en conexión anatómica en Cova Foradada, sugieren el desarrollo incipiente de ciertas prácticas funerarias.

Subsistència neandertal

Els grups de neandertals que van habitar el territori valencià van generalitzar l'ús del foc i van desenvolupar maneres particulars de tallar els seus utensilis de pedra, tot configurant una cultura pròpia que es denomina Mosterià.

S'organitzaven en xicotetes bandes entre quinze i trenta individus que ocupaven, temporalment, coves o llocs a l'aire lliure situats prop de punts d'aigua i de corredors naturals. Des d'ací explotaven un extens territori que incloïa prades, boscos i zones muntanyenques, d'on obtenien els aliments i les matèries primeres necessàries per a elaborar eines i estris.

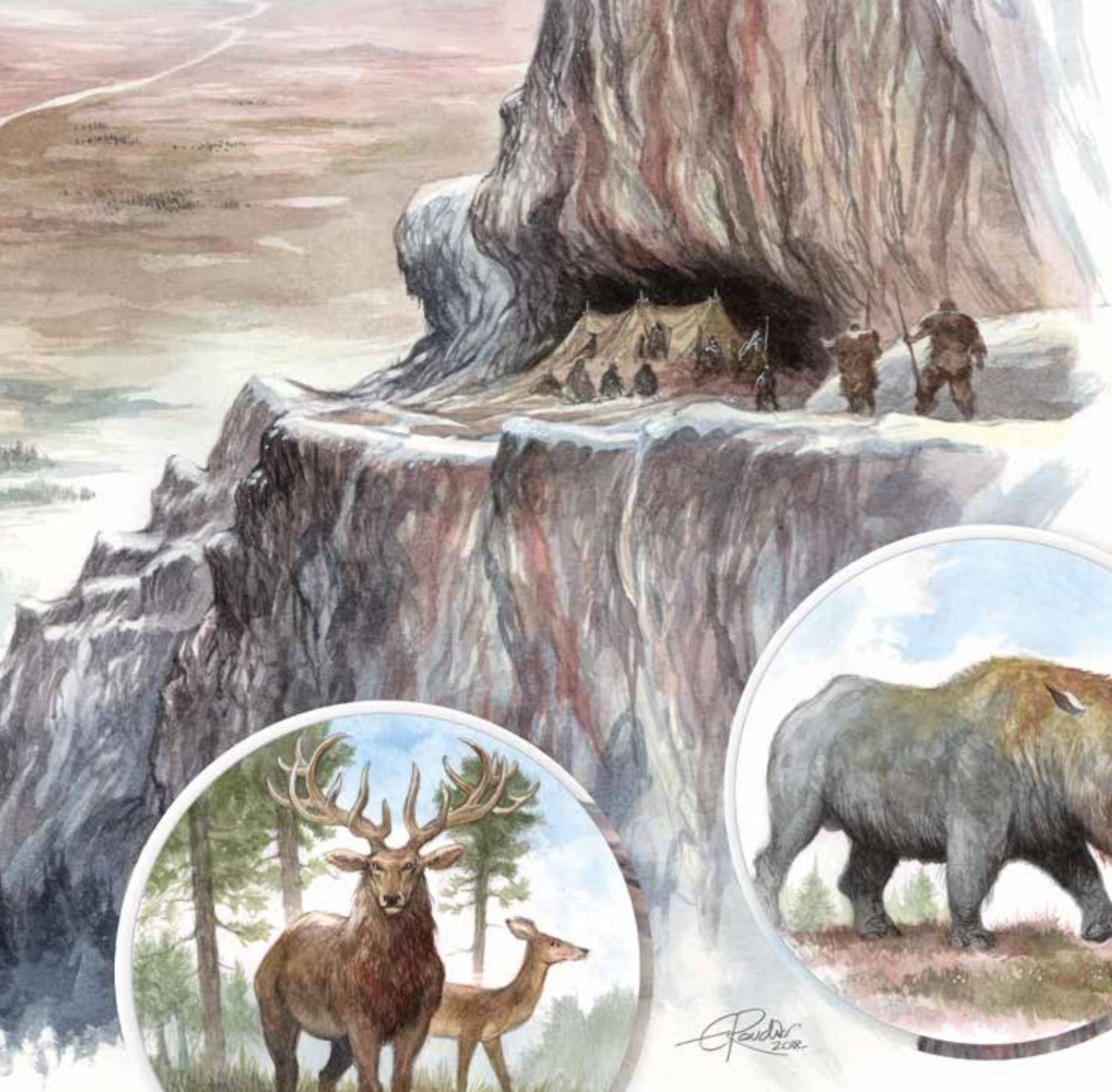
La subsistència es basava en la caça generalista, l'aprofitament ocasional de carronya i la recol·lecció de fruits i vegetals. Animals com les cabres, els cérvols i els cavalls eren les seues preses preferides, per bé que de vegades també aprofitaven animals menuts o espècies de més grandària com ara els rinoceronts i els elefants.

Subsistencia neandertal

Los grupos de neandertales que habitaron el territorio valenciano generalizaron el uso del fuego y desarrollaron modos particulares de tallar sus útiles de piedra, configurando una cultura propia que se denomina Musteriense.

Se organizaban en pequeñas bandas de entre quince y treinta individuos que ocupaban, temporalmente, cuevas o lugares al aire libre situados cerca de puntos de agua y corredores naturales. Desde allí explotaban un extenso territorio que incluía praderas, bosques y zonas montañosas, de donde obtenían sus alimentos y las materias primas necesarias para elaborar herramientas y utensilios.

La subsistencia se basaba en la caza generalista, el carroñeo ocasional y la recolección de frutos y vegetales. Animales como las cabras, los ciervos y los caballos eran sus presas preferidas, aunque en ocasiones también aprovechaban pequeños animales o especies de gran tamaño como los rinocerontes y los elefantes.

Abrigo de la Quebrada

Chelva, La Serranía

Cronologia: Paleolític mitjà, fa entre 100.000 i 40.000 anys.

Localització geogràfica: al congost del Barranco de Ahillas, a uns 700 m d'altitud.

Investigació: descobert el 2004, entre 2006 i 2015 ha estat objecte d'excavacions per la Universitat de València.

Punts d'interés: Destaca per la presència de nombrosos llars al llarg de la seqüència estratigràfica.

La seua localització, en un entorn abrupte amb zones de planura als voltants, va permetre aprofitar la caça de diverses espècies d'animals als grups humans que ocuparen estacionalment el lloc.

Les excavacions han proporcionat abundant utilatge lític destinat a la caça i a les tasques de manteniment.

Cronología: Paleolítico medio, hace entre 100.000 y 40.000 años.

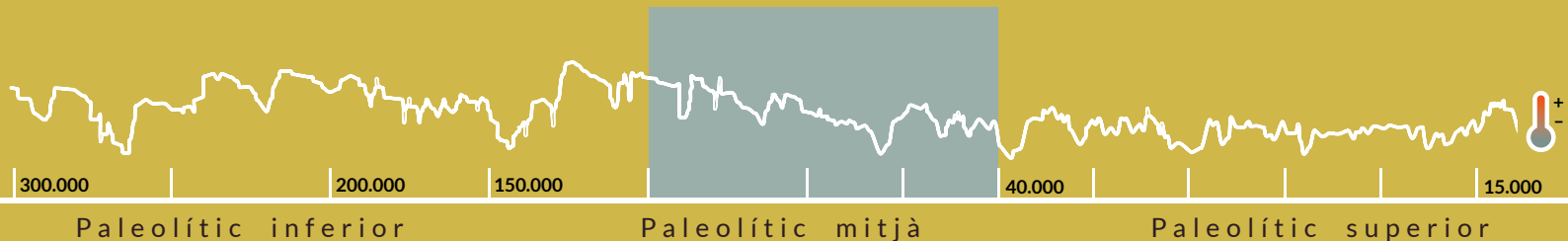
Localización geográfica: en la hoz del Barranco de Ahillas, a unos 700 m de altitud.

Investigación: descubierto en 2004, entre 2006 y 2015 ha sido objeto de excavaciones por parte de la Universitat de València.

Puntos de interés: Destaca por la presencia de numerosos hogares a lo largo de la secuencia estratigráfica.

Su ubicación, en un entorno abrupto con zonas llanas en las proximidades, permitió aprovechar la caza de diversas especies de animales a los grupos humanos que ocuparon estacionalmente el lugar.

Las excavaciones han proporcionado abundante utillaje lítico destinado a la caza y a las tareas de mantenimiento.

L'espai habitat

En el Paleolític mitjà les coves i els abrics es van habitar al llarg de milers d'anys, si bé les ocupacions hi van ser molt esporàdiques.

En les estades més breus, vinculades a l'explotació de determinats recursos, els estris estan poc elaborats i es realitzen a partir de diverses roques. En les de durada més prolongada, associades a assentaments estacionals, es documenta una intensa reutilització i reciclatge de les eines de sílex.

Al voltant de les llars es durien a terme tant les activitats de talla i de fabricació d'utensilis diversos, com el processament i el consum d'aliments. Aquestes tasques són conegudes gràcies a l'anàlisi de les marques d'ús presents en els materials recuperats.

Recreació del paisatge de la Valldigna i de la Cova del Bolomor fa uns 125.000 anys i detall de la planta d'excavació amb distribució de llars i densitat de restes recuperades (sector del nivell IV).

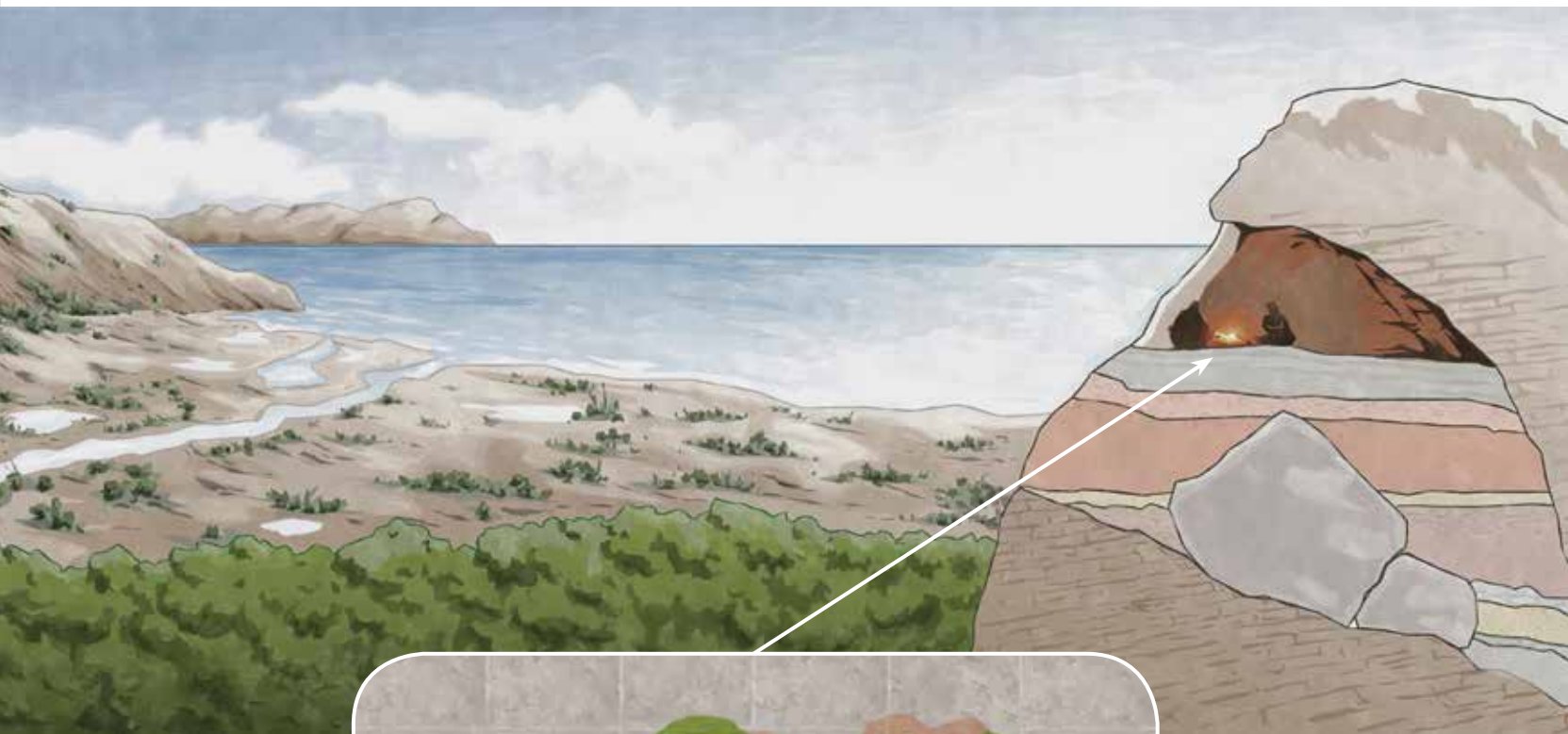
El espacio habitado

En el Paleolítico medio las cuevas y los abrigos se habitaron a lo largo de miles de años, si bien las ocupaciones fueron muy esporádicas.

En las estancias más breves, vinculadas a la explotación de determinados recursos, los útiles están poco elaborados y se realizan a partir de diversas rocas. En las de duración más prolongada, asociadas a asentamientos estacionales, se documenta una intensa reutilización y reciclaje de las herramientas de sílex.

En torno a los hogares se llevarían a cabo tanto las actividades de talla y fabricación de enseres diversos, como el procesado y consumo de alimentos. Estas tareas son conocidas gracias al análisis de las marcas de uso presentes en los materiales recuperados.

Recreación del paisaje de la Valldigna y de la Cova del Bolomor hace unos 125.000 años y detalle de la planta de excavación con distribución de hogares y densidad de restos recuperados (sector del nivel IV).

Cova Foradada

Oliva, La Safor

Cronologia: Paleolític mitjà i superior, fa aproximadament entre 100.000 i 10.000 anys.

Localització geogràfica: a la Serra de Mustalla, al costat de brolladors, prop de la marjal d'Oliva-Pego i de la costa actual, a uns 35 m d'altitud.

Investigació: descoberta el 1975, ha estat excavada des de 1981 fins 2013 pel SIP i per la Secció d'Estudis Arqueològics (SEAV) de la Diputació de València. Des del 2022 es desenvolupa un nou projecte de recerca al jaciment per part del Servei d'investigació Prehistòrica (SIP) en col·laboració amb la Universitat de València.

Punts d'interés:

- Presència de restes humanes neandertals de diversos individus (adults i infantils). Destaca l'esquelet parcial d'un home adult en connexió anatòmica que correspondria probablement a un enterrament.
- El jaciment té una llarga seqüència arqueològica que abasta part del Paleolític mitjà i tot el Paleolític superior, amb evidències d'ocupacions més tardanes d'època protohistòrica i històrica.

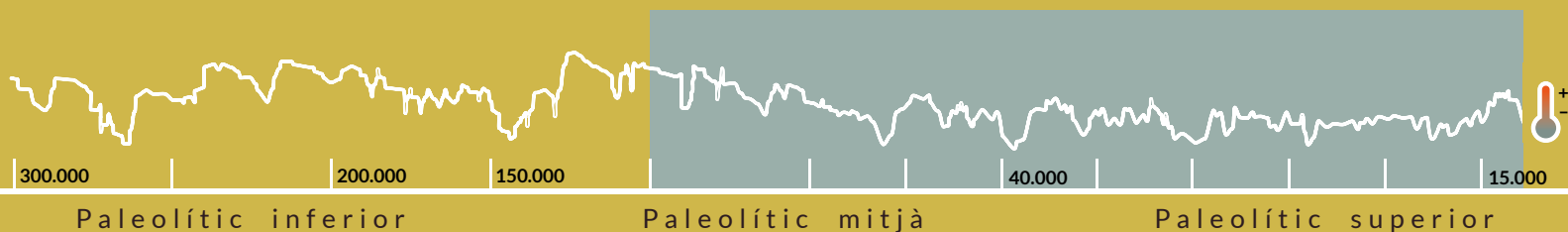
Cronologia: Paleolítico medio y superior, hace aproximadamente entre 100.000 y 10.000 años.

Localización geográfica: en la Sierra de Mustalla, junto a surgencias de agua, cerca de la marjal de Oliva-Pego y de la costa actual, a unos 35 m de altitud.

Investigación: descubierta en 1975, ha sido excavada desde 1981 hasta 2013 por el SIP y la Sección de Estudios Arqueológicos (SEAV) de la Diputación de Valencia. Desde 2022 se desarrolla un nuevo proyecto de investigación en el yacimiento por parte del Servicio de Investigación de Prehistórica (SIP) en colaboración con la Universidad de Valencia.

Puntos de interés:

- Presencia de restos humanos neandertales pertenecientes a diversos individuos (adultos e infantiles). Destaca el esqueleto parcial de un hombre adulto en conexión anatómica que correspondería probablemente a un enterramiento.
- El yacimiento tiene una larga secuencia arqueológica que abarca parte del Paleolítico medio y todo el Paleolítico superior, con evidencias de ocupaciones más tardías de época protohistórica e histórica.

El neandertal de la Cova Foradada

L'esquelet d'*Homo neanderthalensis* es va trobar en 2010 a la Cova Foradada (Oliva). Després de la seua extracció en bloc es va traslladar a l'Institut Català de Paleoecologia Humana i Evolució Social (IPHES) de Tarragona per a la seua excavació, estudi i restauració.

Les investigacions indiquen que es tracta de l'esquelet parcial d'un home neandertal d'uns trenta a quaranta anys, recolzat sobre el seu costat esquerre, del qual es conserva el crani, la mandíbula, el tòrax i el braç esquerre. Com que estava en connexió anatòmica és molt probable que ens trobem davant d'un enterrament practicat a la cova fa aproximadament uns 100.000 anys.

El neandertal de Foradada és una troballa excepcional tant per la seua bona conservació com per la seua cronologia, que el situa com l'enterrament neandertal més antic de la península ibèrica.

El neandertal de la Cova Foradada

El esqueleto de *Homo neanderthalensis* se encontró en 2010 en la Cova Foradada (Oliva). Tras su extracción en bloque se trasladó al Institut català de Paleoecologia Humana i Evolució social (IPHES) de Tarragona para su excavación, estudio y restauración.

Las investigaciones indican que se trata del esqueleto parcial de un hombre neandertal de unos treinta a cuarenta años, apoyado sobre su lado izquierdo, del cual se conserva el cráneo, la mandíbula, el tórax y el brazo izquierdo. Como estaba en conexión anatómica es muy probable que nos encontremos ante un enterramiento practicado a la cueva hace aproximadamente unos 100.000 años.

El neandertal de Foradada es un hallazgo excepcional tanto por su buena conservación como por su cronología, que lo sitúa como el enterramiento neandertal más antiguo de la península ibérica.

Neandertal-Sàpiens

Per què van desaparèixer?

La desaparició de les poblacions neandertals va ser el resultat d'un llarg procés en el qual degueren intervenir diversos factors que van poder dificultar-ne la supervivència enfront dels sapiens. Devien ser, entre d'altres, un ritme de procreació més lent, problemes immunitaris derivats del contacte entre espècies o la competència pels recursos i els territoris.

L'últim reducte d'aquests grups va ser la península ibèrica, on van perdurar fins a fa uns 35.000 anys.

Som tan diferents?

Les evidències arqueològiques, paleontològiques i genètiques assenyalen que les poblacions de sapiens que aparegueren a Àfrica fa més de 200.000 anys començaren a estendre's per diversos continents i van entrar en contacte amb altres espècies, com neandertals i denissovans. Prova d'aquesta hibridació és que entre l'1,5 i el 2% del genoma neandertal està present en gran part dels humans actuals originaris de la zona Euroasiàtica.

Encara que neandertals i sapiens són diferents físicament, ambdues espècies van saber adaptar-se amb èxit a diversos medis i van tindre la capacitat de desenvolupar la seua pròpia tecnologia, cultura i expressió simbòlica.

Neandertal-Sapiens

¿Por qué desaparecieron?

La desaparición de las poblaciones neandertales fue el resultado de un largo proceso en el que debieron intervenir diversos factores que pudieron dificultar su supervivencia frente a los sapiens. Serían, entre otros, un ritmo de procreación más lento, problemas inmunitarios derivados del contacto entre especies o la competencia por los recursos y los territorios.

El último reducto de estos grupos fue la península ibérica, donde perduraron hasta hace unos 35.000 años.

¿Somos tan diferentes?

Las evidencias arqueológicas, paleoantropológicas y genéticas señalan que las poblaciones de sapiens que aparecieron en África hace más de 200.000 años empezaron a extenderse por diversos continentes y entraron en contacto con otras especies, como neandertales y denisovanos. Prueba de esta hibridación es que entre el 1,5 y el 2% del genoma neandertal está presente en gran parte de los humanos actuales originarios de la zona Euroasiática.

Aunque neandertales y sapiens son diferentes físicamente, ambas especies supieron adaptarse con éxito a medios diversos y tuvieron la capacidad de desarrollar su propia tecnología, cultura y expresión simbólica.

L'arribada de sàpiens

L'arribada d'*Homo sapiens* al vessant mediterrani ibèric en el Paleolític superior, fa uns 35.000 anys, va suposar un augment gradual de la població i, com a conseqüència d'això, una major complexitat en les relacions entre els grups. A més, les condicions climàtiques canviants que van caracteritzar aquest període, predominantment fredes, van alterar els recursos disponibles i van provocar importants desplaçaments humans.

Tot això va donar lloc a la formació i difusió de diferents cultures, que es van succeir al llarg de 25.000 anys i que mostren un particular desenvolupament tecnològic, simbòlic i artístic. Aquestes cultures les denominem Auriñacià, Gravetià, Solutrià, Badegulià i Magdalenian, en referència als llocs que van ser claus per a la seua definició.

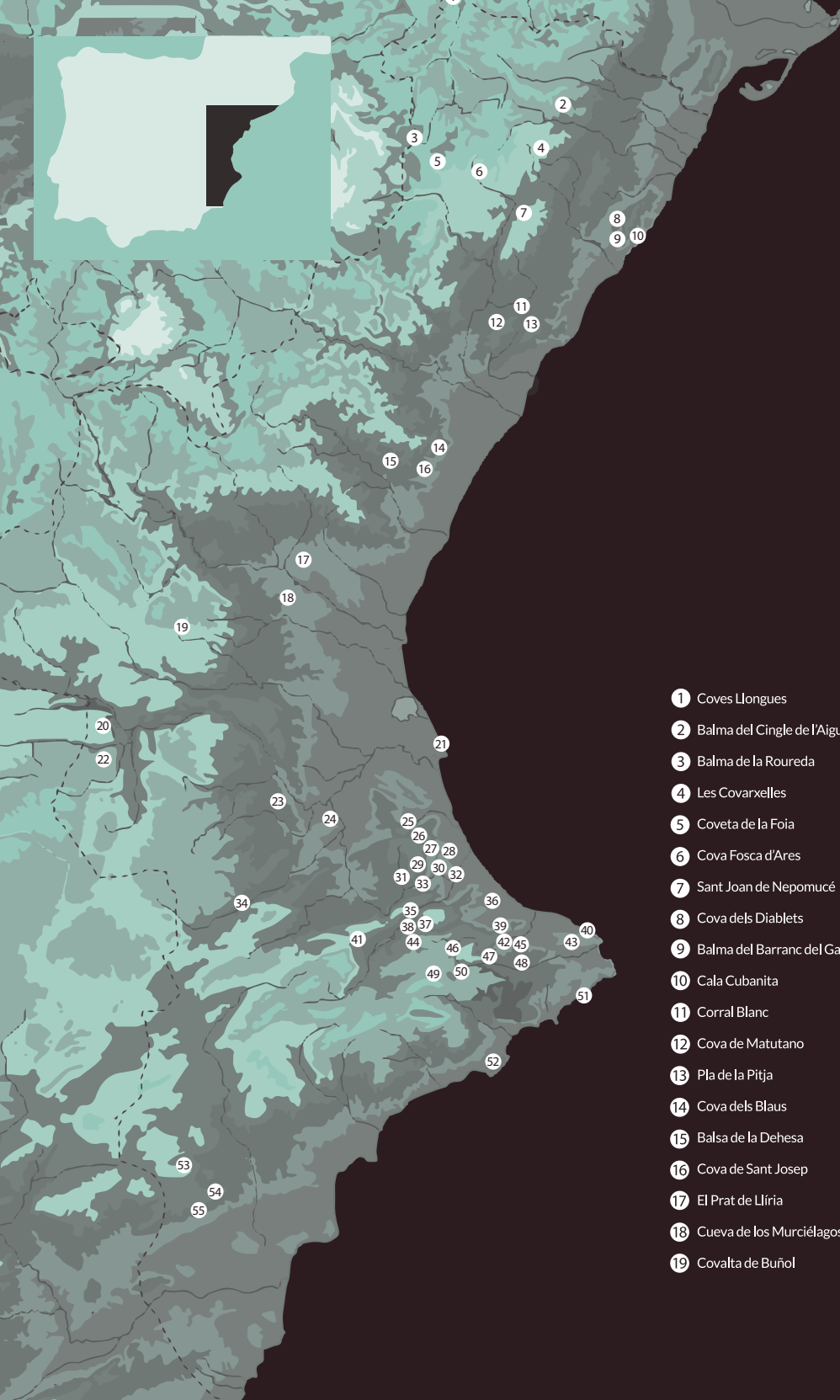
Jaciments del Paleolític superior al País Valencià.

La llegada de sapiens

La llegada de *Homo sapiens* a la vertiente mediterránea ibérica en el Paleolítico superior, hace unos 35.000 años, supuso un aumento paulatino de la población y, como consecuencia, una mayor complejidad en las relaciones entre los grupos. Además, las cambiantes condiciones climáticas que caracterizaron este periodo, predominantemente frías, alteraron los recursos disponibles y provocaron importantes desplazamientos humanos.

Todo ello dio lugar a la formación y difusión de diferentes culturas, que se sucedieron a lo largo de 25.000 años y que muestran un particular desarrollo tecnológico, simbólico y artístico. Las denominamos Auriñaciense, Gravetien, Solutrense, Badeguliense y Magdaleniense, en referencia a los lugares que fueron claves para su definición.

Yacimientos del Paleolítico superior en el País Valenciano.

1 Coves Llongues	20 Las Rochas	39 Cova Bolumini
2 Balma del Cingle de l'Aigua	21 Cova del Volcán del Faro	40 Cova Foradada de Xàbia
3 Balma de la Roureda	22 Cueva de Don Juan	41 Cova Beneito
4 Les Covarxelles	23 Abric de la Senda Vedada	42 Cova de les Calaveres
5 Coveta de la Foia	24 Cova Negra	43 Cova Ampla del Montgó
6 Cova Fosca d'Ares	25 Cova de les Malladetes	44 Tossal de la Roca
7 Sant Joan de Nepomucé	26 Cova del Parpalló	45 Cova del Comte
8 Cova dels Diablets	27 Cova del Llop	46 Cova Fosca de la Vall d'Ebo
9 Balma del Barranc del Garrofer	28 Cova de les Meravelles	47 Barranc de l'Infern
10 Cala Cubanita	29 Cova del Barranc Blanc	48 Cova del Randero
11 Corral Blanc	30 Cova del Badall	49 Coves de Santa Maira
12 Cova de Matutano	31 Cova de les Rates Penades	50 Casa dels Moliners
13 Pla de la Pitja	32 Cova dels Porcs	51 Cova de les Cendres
14 Cova dels Blaus	33 Abric de la Penya Roja	52 Cova de la Barriada
15 Balsa de la Dehesa	34 Cova de Moseguelles	53 Cueva del Sol
16 Cova de Sant Josep	35 Racó del Duc	54 La Ratlla del Bubo
17 El Prat de Llíria	36 Cova Foradada d'Oliva	55 Cova del Xorret
18 Cueva de los Murciélagos	37 Bancals de Pere Jordi	
19 Covalta de Buñol	38 Cova d'En Pardo	

Reconstruir els ecosistemes

Les plantes i els animals s'adapten a les condicions ambientals de l'entorn per assegurar-ne la supervivència i la reproducció. Per aquest motiu, l'estudi de les restes de flora i de fauna presents en un jaciment arqueològic ens aporta informació sobre el medi existent als seus voltants.

Les cabres salvatges ocupen zones escarpades amb matollar de ginebrissos, cepells i altres arbustos; mentre que els cérvols, els cabirols, els senglars i els conills són propis del bosc, tant de pinars com de carrascars. D'altra banda, els cavalls i els urs prefereixen espais oberts, prats i estepes on dominen les gramínies, les compostes i altres herbàcies. No obstant això, en alguns casos, tant les plantes com els animals posseeixen una gran capacitat d'adaptació que els permet estar presents en ambients diversos.

Reconstruir los ecosistemas

Las plantas y los animales se adaptan a las condiciones ambientales del entorno para asegurar su supervivencia y reproducción. De ahí que el estudio de los restos de flora y fauna presentes en un yacimiento arqueológico nos aporte información sobre el medio existente en sus proximidades.

Las cabras monteses ocupan zonas escarpadas con matorral de enebros, brezos y otros arbustos; mientras que los ciervos, corzos, jabalíes y conejos son propios del bosque, tanto de pinares como de carrascales. Por su parte, los caballos y uros prefieren los espacios abiertos, praderas y estepas donde dominan las gramíneas, compuestas y otras herbáceas. No obstante, en algunos casos, tanto las plantas como los animales poseen una gran capacidad de adaptación que les permite estar presentes en ambientes diversos.

Diversos ambients ecològics entorn de la Cova del Parpalló. Plistocé superior. Fa uns 20.000 anys.

Diversos ambientes ecológicos en torno a la Cova del Parpalló. Pleistoceno superior. Hace unos 20.000 años.

Cova de les Malladetes

Barx, la Safor

Cronologia: Paleolític superior, fa entre 35.000 i 12.000 anys.

Localització geogràfica: al massís del Mondúver, a uns 600 m d'altitud, domina el Pla de Barx i la Vall-digna.

Investigació: excavada els anys 1946 a 1949 i 1970 pel Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, el 2016 la Universitat de València n'ha représ els treballs arqueològics.

Punts d'interés: És un dels pocs jaciments valencians on es documenten els períodes més antics del Paleolític superior (Aurinyacià i Gravetià), si bé en les recents excavacions també s'hi han recuperat materials del Paleolític mitjà.

Al Gravetià pertany l'occipital infantil de fa 30.000 anys que constitueix una de les primeres evidències d'*Homo sapiens* a la península Ibèrica.

Posseeix una de les escasses representacions d'art moble figuratiu de l'inici del Paleolític superior, una plaqueta de pedra amb el dibuix d'un ur, un gran boví salvatge. Va ser un lloc d'ocupació estacional, per part de grups reduïts, en un territori compartit amb la Cova del Parpalló.

Cronología: Paleolítico superior, hace entre 35.000 y 12.000 años.

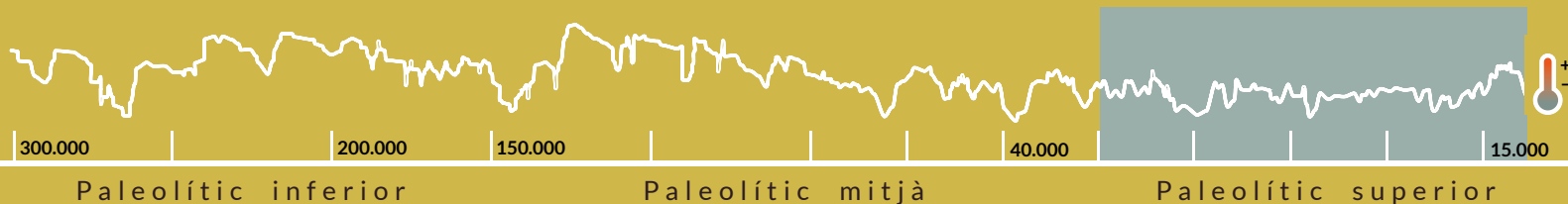
Localización geográfica: en el macizo del Mondúver, a unos 600 m de altitud, domina el Pla de Barx y La Valdigna.

Investigación: excavada en los años 1946 a 1949 y 1970 por el Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, en 2016 la Universitat de València ha retomado los trabajos arqueológicos.

Puntos de interés: Es uno de los pocos yacimientos valencianos donde se documentan los periodos más antiguos del Paleolítico superior (Auriñaciense y Gravetiense), si bien en las recientes excavaciones también se han recuperado materiales del Paleolítico medio.

Al Gravetiense pertenece el occipital infantil de hace 30.000 años que constituye una de las primeras evidencias de *Homo sapiens* en la península ibérica.

Posee una de las escasas representaciones de arte mueble figurativo de inicios del Paleolítico superior, una plaqueta de piedra con el dibujo de un uro, un gran bovino salvaje. Fue un lugar de ocupación estacional, por parte de grupos reducidos, en un territorio compartido con la Cova del Parpalló.

Noves tecnologies, noves cultures

Sàpiens va introduir canvis significatius en les tècniques de fabricació d'eines, va generalitzar l'ús de l'os i la cornamenta com a matèries primeres, i va produir una gran varietat d'elements d'adorn i les primeres manifestacions d'art figuratiu.

Els utensilis de pedra, més variats i especialitzats que en èpoques anteriors, es van elaborar a partir de la tècnica coneguda com a talla laminar, que va fer possible un millor aprofitament de la matèria primera. D'aquesta manera es van realitzar raspadors, burins, perforadors, fulles tallants i puntes per a fletxes i altres armes llancívols.

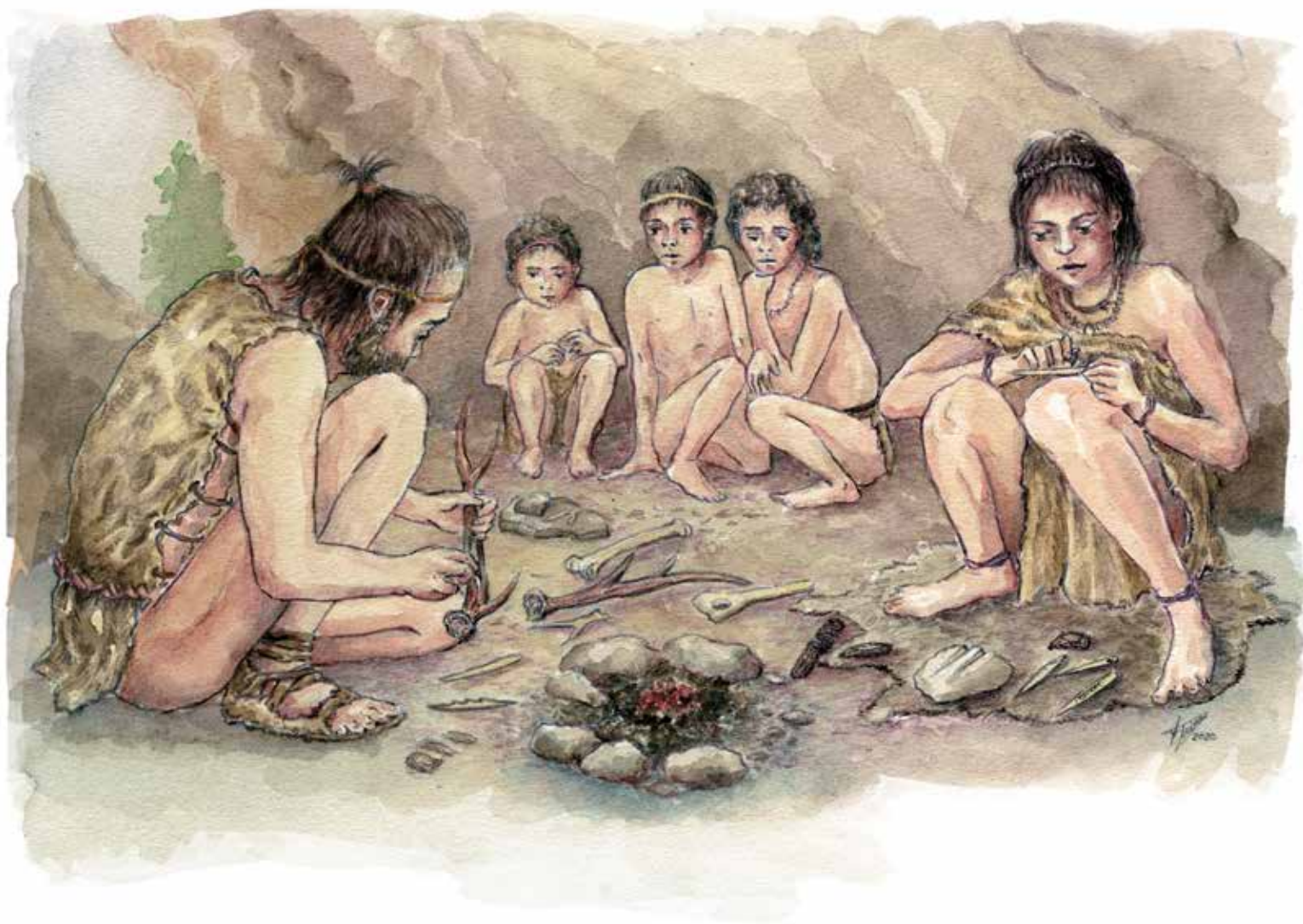
El treball de l'os va permetre fabricar també puntes o atzagaies, com les aurinyacianes de la Cova de les Malladetes (Barx); agulles i arpons, com els magdalenians de la Cova del Parpalló (Gandia); i objectes sense una funció tan clara, tal vegada ornamental o ritual, com els bastons perforats.

Nuevas tecnologías, nuevas culturas

Sapiens introdujo cambios significativos en las técnicas de fabricación de herramientas, generalizó el uso del hueso y el asta como materias primas, y produjo una gran variedad de elementos de adorno y las primeras manifestaciones de arte figurativo.

Los utensilios de piedra, más variados y especializados que en épocas anteriores, se elaboraron a partir de la técnica conocida como talla laminar, que hizo posible un mejor aprovechamiento de la materia prima. De este modo se realizaron raspadores, buriles, perforadores, hojas cortantes y puntas para flechas y otras armas arrojadizas.

El trabajo del hueso permitió fabricar también puntas o azagayas, como las auriñacienses de la Cova de les Malladetes (Barx); agujas y arpones, como los magdalenianos de la Cova del Parpalló (Gandia); y objetos sin una función tan clara, tal vez ornamental o ritual, como los bastones perforados.

Cova del Parpalló

Gandia, la Safor

Cronologia: Paleolític superior, fa entre 32.000 i 14.000 anys.

Localització geogràfica: en el vessant meridional del Mondúver, a uns 450-460 m d'altitud, domina el corredor que comunica la plana litoral amb l'interior muntanyenc.

Investigació: descoberta el 1866 per J. Vilanova i Piera i E. Boscá Casesnoves. El 1913 és visitada per H. Breuil, que troba la primera plaqueta de pedra amb el gravat d'un animal. Entre 1929 i 1931 el Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València du a terme la seua excavació, dirigida per L. Pericot García.

Punts d'interés: De la seua potent seqüència estratigràfica, que cobreix quasi la totalitat del Paleolític superior, destaca l'excursion conjunt de més de 5.600 plaquetes gravades i pintades. La seua especial localització i la singularitat de les troballes indica que probablement fóra un lloc de trobada per als grups caçadors i recol·lectors de la zona.

Els diversos tipus de puntes lítiques i òssies recuperades mostren clares connexions amb el territori europeu occidental.

La presència de restes d'*Homo sapiens* que pertanyen a una dona jove s'ha relacionat amb un possible enterrament realitzat a la cova.

Cronologia: Paleolítico superior, hace entre 32.000 y 14.000 años.

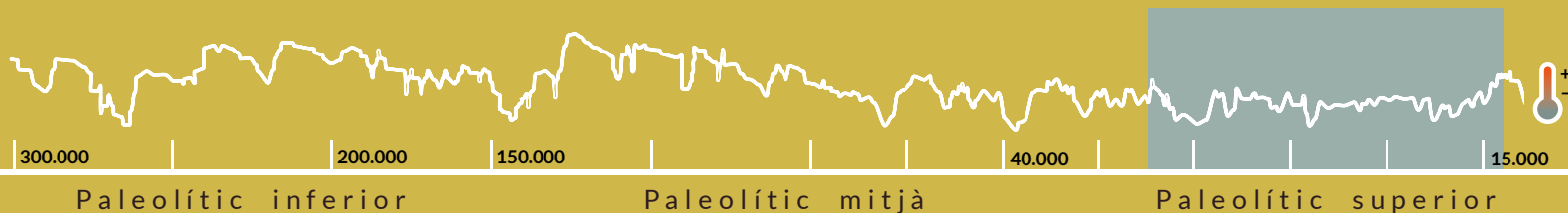
Localización geográfica: en la vertiente meridional del Mondúver, a unos 450-460 m de altitud, domina el corredor que comunica el llano litoral con el interior montañoso.

Investigación: descubierta en 1866 por J. Vilanova y Piera y E. Boscá Casesnoves. En 1913 es visitada por H. Breuil, quien encuentra la primera plaqueta de piedra con el grabado de un animal. Entre 1929 y 1931 el Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València lleva a cabo su excavación, dirigida por L. Pericot García.

Puntos de interés: De su potente secuencia estratigráfica, que abarca casi todo el Paleolítico superior, destaca el excepcional conjunto de más de 5.600 plaquetas grabadas y pintadas. Su especial ubicación y la singularidad de los hallazgos indica que debió actuar como punto de encuentro para los grupos cazadores y recolectores de la zona.

Los diversos tipos de puntas líticas y óseas recuperadas muestran claras conexiones con el territorio europeo occidental.

La presencia de restos de *Homo sapiens* pertenecientes a una mujer joven se ha relacionado con un posible enterramiento realizado en la cueva.

Tecnologia punta

La diversitat d'utensilis emprats per a la caça i la pesca al llarg del Paleolític superior, unida a l'estandardització d'algunes formes, evidencia una cerca contínua per millorar la seua eficàcia d'ús, però sobretot és l'expressió material de canvis culturals. En aquests tipus d'estrís s'observen trets estilístics comuns a grans àrees, que reflecteixen els contactes entre zones molt distants, però també aspectes específics regionals, que fan palés les diferents identitats dels grups.

A la variada tipologia de puntes simples de sílex i d'os se sumen, durant el Magdalenianà, els arpons i hams d'os que van millorar les tècniques de pesca, com també la generalització dels estris compostos a base de micròlits inserits en mànecs de fusta i material ossi.

Tecnología punta

La diversidad de útiles empleados para la caza y la pesca a lo largo del Paleolítico superior, unida a la estandarización de algunas formas, evidencia una búsqueda continua por mejorar su eficacia de uso, pero sobre todo es la expresión material de cambios culturales. En este tipo de utensilios se observan rasgos estilísticos comunes a grandes áreas, que reflejan los contactos entre zonas muy distantes, pero también aspectos específicos regionales, que manifiestan las distintas identidades de los grupos.

A la variada tipología de puntas simples de sílex y hueso se suman, durante el Magdaleniense, los arpones y anzuelos de hueso que mejoraron las técnicas de pesca, así como la generalización de los útiles compuestos a base de microlitos insertos en vástagos de madera y material óseo.

Tecnologia punta Tecnologia punta

La diversitat d'utensilis emprats per a la caça i la pesca al llarg del Paleolític superior, unita a l'estandardització d'algunes formes, evidencia una busca contínua per millorar la seua eficàcia d'ús, però sobretot és l'expressió material de canvis culturals. En aquests tipus d'eisiris s'observen trets estilístics comuns a grans àrees, que reflecteixen els contactes entre zones molt distants, però també aspectes específics regionals, que fan pales les diferents identitats dels grups.

A la variada tipologia de puntes simples de sílex i d'os se sumen, durant el Magdalenià, els arpons i hams d'os que van millorar les tècniques de pesca, així com la generalització dels útils compostos a base de microfita inserits en mànecs de fusta i material óss.

La diversidad de útiles empleados para la caza y la pesca a lo largo del Paleolítico superior, unida a la estandarización de algunas formas, evidencia una búsqueda continua por mejorar su eficacia de uso, pero sobre todo es la expresión material de cambios culturales. En este tipo de utensilios se observan rasgos estilísticos comunes a grandes áreas, que reflejan los contactos entre zonas muy distantes, pero también aspectos específicos regionales, que manifiestan las distintas identidades de los grupos.

A la variada tipología de puntas simples de sílex y hueso se suman, durante el Magdaleniense, los arpones y anzuelos de hueso que mejoraron las técnicas de pesca, así como la generalización de los útiles compuestos a base de microfita insertos en vástagos de madera y material óseo.

Algunos de diferentes tipos d'armes fabricades del Paleolític superior.
Algunos de diferentes tipos de armas armadas del Paleolític superior.

Cova de les Malla
Barri, L.

Caça especialitzada

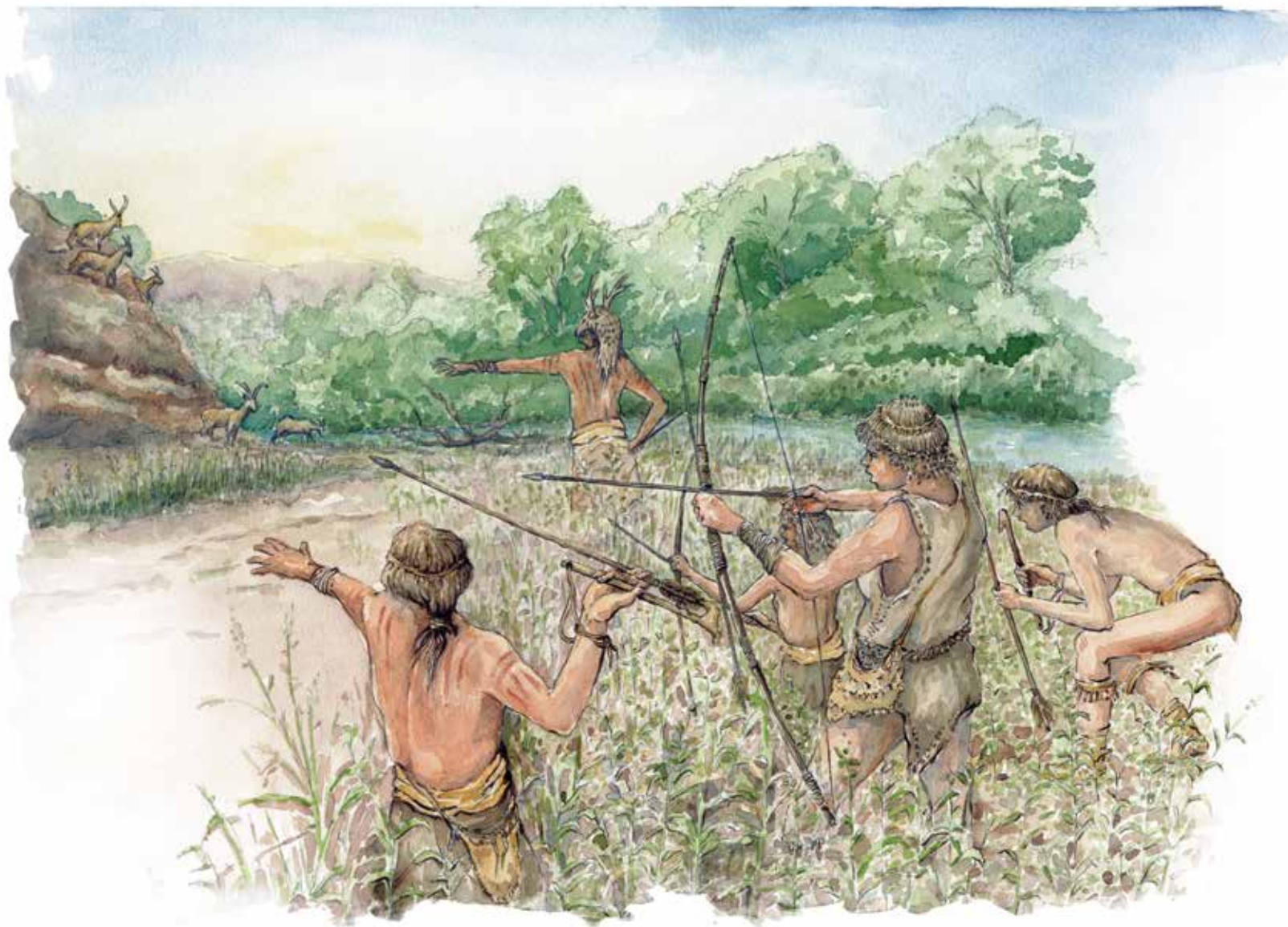
L'estudi de la fauna en jaciments de l'àrea valenciana indica que el predomini de la caça de determinats animals està relacionada amb la localització dels assentaments. La cabra salvatge apareix molt ben representada als llocs d'interior o de mitja muntanya, mentre que a les coves situades prop de la costa el cérvol és l'espècie més caçada. No obstant això, aquests dos herbívors es troben en percentatges similars als assentaments prelitorals.

Les investigacions realitzades a la Cova de les Malledes (Barx), la Cova del Parpalló (Gandia) o la Cova del Volcán del Faro (Cullera), mostren que les preses es transportaven completes des del lloc de caça a les zones d'habitació per al seu processament i consum. A més de la carn i altres productes com la medul·la i el greix, els animals abatuts també aportaven os i banya per a l'elaboració d'utensilis i pells per a la confecció d'indumentària.

Caza especializada

El estudio de la fauna en yacimientos del área valenciana indica que el predominio de la caza de determinados animales está en función de la ubicación de los asentamientos. La cabra montés aparece muy bien representada en los sitios de interior o de media montaña, mientras que en las cuevas situadas cerca de la costa el ciervo es la especie más cazada. Sin embargo, estos dos herbívoros se encuentran en porcentajes similares en los asentamientos prelitorales.

Las investigaciones realizadas en la Cova de les Malledes (Barx), la Cova del Parpalló (Gandia) o la Cova del Volcán del Faro (Cullera), muestran que las presas se transportaban completas desde el lugar de caza a las zonas de habitación para su procesado y consumo. Además de la carne y otros productos como la médula y la grasa, los animales abatidos también aportaban hueso y asta para la elaboración de útiles y pieles para la confección de indumentaria.

Sàpiens

Els fòssils d'*Homo sapiens* trobats en jaciments valencians del Paleolític superior corresponen a fragments cranials, dentals i postcranials d'individus d'edats i sexes diferents. El més antic, de fa 30.000 anys, és un occipital infantil descobert a la Cova de les Malladetes (Barx).

A la Cova del Parpalló (Gandia) es van recuperar restes de quatre persones, entre les quals destaca el crani i diversos ossos pertanyents al possible enterrament d'una dona jove de fa uns 25.000 anys. Aquesta és una dada rellevant, ja que seria una de les escasses manifestacions de pràctiques funeràries paleolítiques documentades a terres valencianes, un tipus de ritual ben reconegut en altres zones d'Europa.

Sapiens

Los fósiles de *Homo sapiens* hallados en yacimientos valencianos del Paleolítico superior corresponden a fragmentos craneales, dentales y postcraneales de individuos de diferentes edades y sexos. El más antiguo, de hace 30.000 años, es un occipital infantil descubierto en la Cova de les Malladetes (Barx).

En la Cova del Parpalló (Gandia) se recuperaron restos de cuatro personas, entre los que destaca el cráneo y varios huesos pertenecientes al posible enterramiento de una mujer joven de hace unos 25.000 años. Este es un dato relevante, ya que sería una de las escasas manifestaciones de prácticas funerarias paleolíticas documentadas en tierras valencianas, un tipo de ritual bien conocido en otras zonas de Europa.

Subsistència sàpiens

Durant aquest període es van desenvolupar pràctiques de caça especialitzada sobre la cabra i el cérvol, si bé la captura de conills i la recol·lecció de vegetals van tindre un paper destacat com a complement en la dieta.

Aquestes estratègies es relacionen amb un nou model de gestió del territori en el qual els grups humans, cada vegada més nombrosos, potser ocupaven de forma intensa l'espai, desplaçant-se als diferents assentaments de manera estacional. Un bon reflex d'aquests canvis serien les novetats en la fabricació d'eines, fonamentalment les de caça, que a més de tallar-se en sílex també es van fer en os i banya.

La milloria climàtica que es va experimentar en les etapes finals del Paleolític superior va propiciar una major diversificació de les espècies caçades i recol·lectades, com també l'aprofitament dels recursos marins.

Subsistencia sapiens

Durante este periodo se desarrollaron prácticas de caza especializada sobre cabra y ciervo, si bien la captura de conejos y la recolección de vegetales tuvieron un papel destacado como complemento en la dieta.

Estas estrategias se relacionan con un nuevo modelo de gestión del territorio en el que los grupos humanos, cada vez más numerosos, ocuparían de forma intensa el espacio, desplazándose a los diferentes asentamientos de manera estacional. Un buen reflejo de estos cambios serían las novedades en la fabricación de herramientas, fundamentalmente las de caza, que además de en sílex también se hicieron en hueso y asta.

La mejoría climática que se experimentó en las etapas finales del Paleolítico superior propició una mayor diversificación de las especies cazadas y recolectadas, así como el aprovechamiento de los recursos marinos.

Cova del Volcán del Faro

Cullera, la Ribera Baixa

Cronologia: Paleolític superior, fa entre 30.000 i 14.000 anys.

Localització geogràfica: al nord de la serra de les Raboses, a uns 120 m d'altitud i uns 350 m de la actual línia de costa, a tocar de l'Albufera i la desembocadura del Xúquer.

Investigació: va ser excavada entre 1968 i 1984 pel Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, treballs que s'han représ el 2018.

Punts d'interès: També coneguda com Cova de l'Hort de Cortés, la denominació de «Volcán del Faro» es deu a la seua morfologia, produïda per l'enfonsament d'una cavitat càrstica.

De la seua important seqüència arqueològica, de més d'11 m, destaca el «bastó perforat» de banya de cérvol i algunes puntes singulars de sílex.

Durant l'últim màxim glacial, la cova devia estar a uns 20 km de la línia de costa, degut al descens del nivell del mar. Açò explica l'escàs aprofitament que els seus habitants feren dels recursos marins.

Cronología: Paleolítico superior, hace entre 30.000 y 14.000 años.

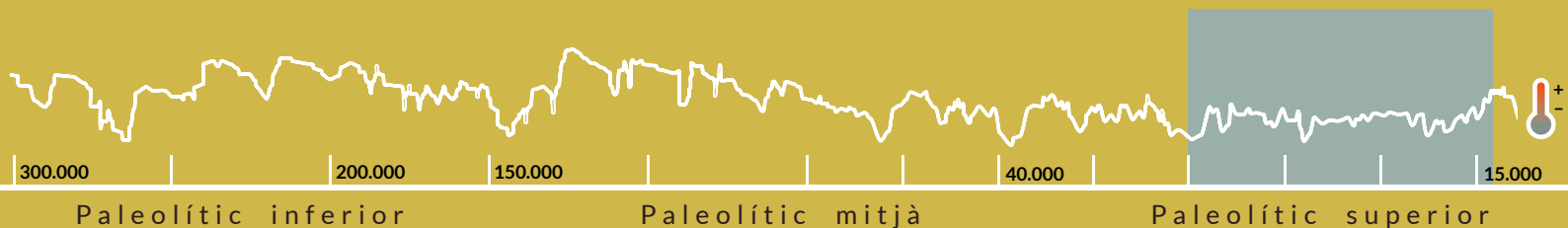
Localización geográfica: al norte de la sierra de les Raboses, a unos 120 m de altitud y a unos 350 m de la actual línea de costa, junto a la Albufera y la desembocadura del Xúquer.

Investigación: fue excavada entre 1968 y 1984 por el Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, retomando los trabajos en 2018.

Puntos de interés: También conocida como Cova de l'Hort de Cortés, la denominación de «Volcán del Faro» se debe a su morfología, producida por el hundimiento de una cavidad cárstica.

De su importante secuencia arqueológica, de más de 11 m, destaca el «bastón perforado» de asta de ciervo y algunas puntas singulares de sílex.

Durante el último máximo glacial, la cueva quedó a unos 20 km de la línea de costa, debido al descenso del nivel del mar. Esto explica el escaso aprovechamiento que sus habitantes hicieron de los recursos marinos.

Altres estratègies de subsistència

En la zona mediterrània peninsular, les xicotetes preses comencen a tindre un paper rellevant en l'alimentació humana almenys des del Gravetià. El cas del conill és d'especial importància, ja que les seues altes capacitats reproductives el converteixen en un recurs molt abundant que actua com a complement en la dieta. És molt probable que una part de la carn es conservara per mitjà del fumat per al seu consum posterior.

En el registre arqueològic també es documenta l'explotació d'ocells, xicotets carnívors com el linx i recursos marins com peixos, mol·luscs i crustacis, si bé la seua presència hi és escassa.

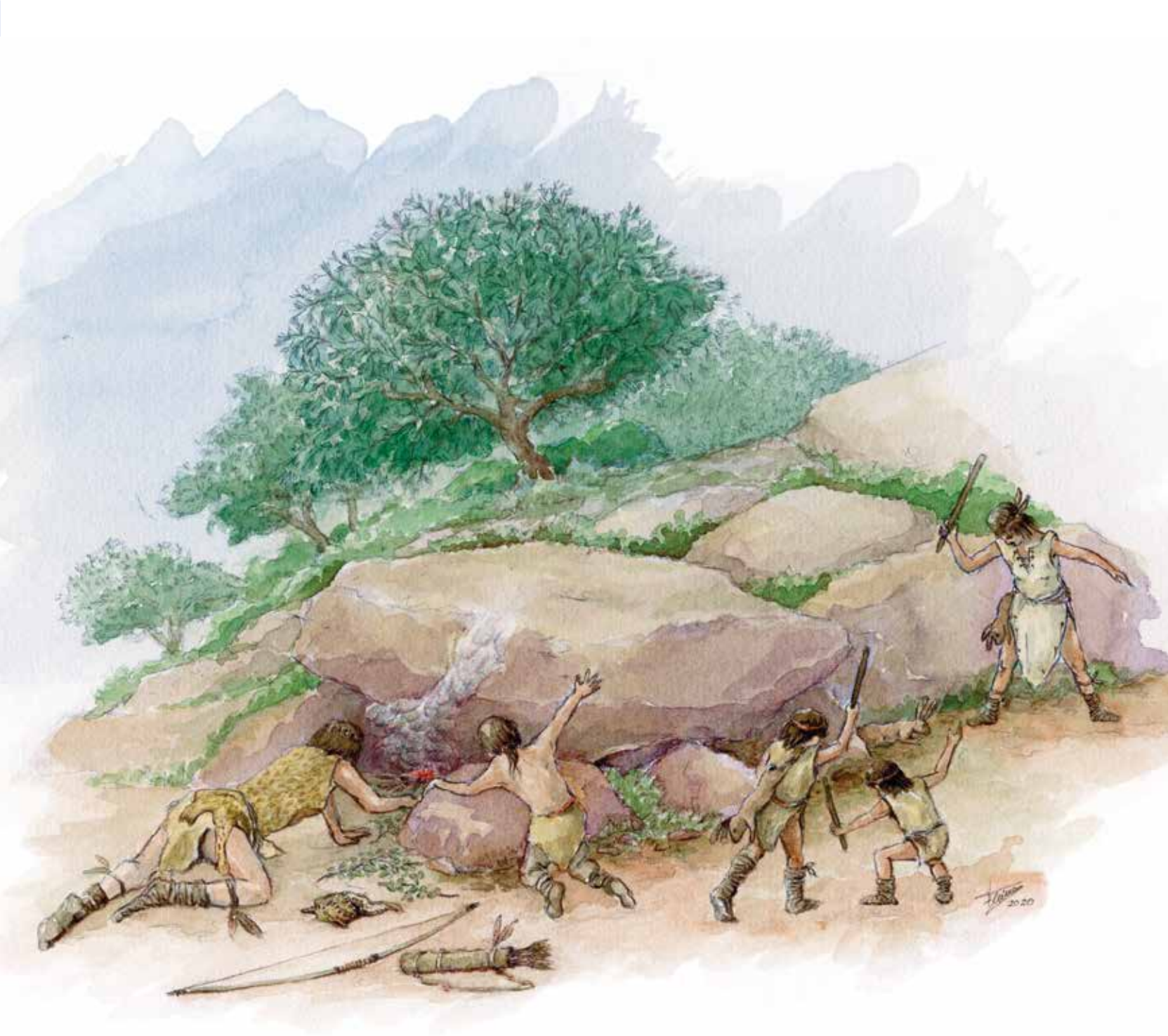
Per a garantir una bona salut, els grups del Paleolític mantenien una dieta que combinava els recursos animals i vegetals. Recents estudis han demostrat el consum de fulles, arrels i fruits com ara pinyons, brucs d'arenal, prunes, saüc, lleguminoses i bellotes.

Otras estrategias de subsistencia

En la zona mediterránea peninsular las pequeñas presas comienzan a tener un papel relevante en la alimentación humana al menos desde el Gravetiense. El caso del conejo es de especial importancia, ya que sus altas capacidades reproductivas lo convierten en un recurso muy abundante que actúa como complemento en la dieta. Es muy probable que una parte de la carne se conservara a través del ahumado para su consumo posterior.

En el registro arqueológico también se documenta la explotación de aves, pequeños carnívoros como el lince y recursos marinos como peces, moluscos y crustáceos, si bien su presencia es escasa.

Para garantizar una buena salud, los grupos del Paleolítico mantenían una dieta que combinaba los recursos animales y vegetales. Recientes estudios han demostrado el consumo de hojas, raíces y frutos como piñones, camariñas, prunas, sauco, leguminosas y bellotas.

Coves, abrics i campaments

Les poblacions del Paleolític superior van continuar vivint en coves, abrics i campaments a l'aire lliure. Uns eren assentaments base per a la residència estacional, com la Cova del Volcán del Faro (Cullera) o la Cova del Parpalló (Gandia); uns altres estaven dedicats a tasques específiques i correspondrien a estades més breus, com la Cova de les Malladetes (Barx) i l'Abric de la Senda Vedada (Sumacàrcer).

Les activitats quotidianes es distribuïen en diferents espais dins dels llocs d'habitació, si bé moltes d'elles es realitzaven al voltant de la llar, que és l'única estructura trobada al territori valencià. Entorn del foc es tallava el sílex, es processaven els aliments, es treballava la pell dels animals amb la qual es confeccionaven elements d'abric i s'elaboraven objectes d'adorn.

Cuevas, abrigos y campamentos

Las poblaciones del Paleolítico superior continuaron viviendo en cuevas, abrigos y campamentos al aire libre. Unos eran asentamientos base para la residencia estacional, como la Cova del Volcán del Faro (Cullera) o la Cova del Parpalló (Gandia); otros estaban dedicados a tareas específicas y corresponderían a estancias más breves, como la Cova de les Malladetes (Barx) y el Abrigo de la Senda Vedada (Sumacàrcer).

Las actividades cotidianas se distribuían en diferentes espacios dentro de los lugares de habitación, si bien muchas de ellas se realizaban alrededor de los hogares, que son las únicas estructuras halladas en el territorio valenciano. En torno al fuego se tallaba el sílex, se procesaban los alimentos, se trabajaba la piel de los animales con la que se confeccionaban elementos de abrigo y se elaboraban elementos de adorno.

El món simbòlic

Amb l'arribada d'*Homo sapiens* es desenvolupa un nou univers conceptual d'imatges i sons, al qual només podem aproximar-nos a través del registre material conservat. Les dades arqueològiques, obtingudes tant en espais d'habitació com en llocs de caràcter ritual, evidencien la riquesa d'un món simbòlic que s'expressa a través de pintures, gravats, baix relleus, escultures i instruments musicals.

Totes aquestes manifestacions ens situen davant de societats amb una gran complexitat, les creences de les quals, els ritus propiciatoris i les invocacions al món sobrenatural devien estar profundament lligats a la seua quotidianitat.

Plaqueta pintada de la Cova del Parpalló.
Solutriogravetià.

El mundo simbólico

Con la llegada de *Homo sapiens* se desarrolla un nuevo universo conceptual de imágenes y sonidos, al que sólo podemos aproximarnos a través del registro material conservado. Los datos arqueológicos, obtenidos tanto en espacios de habitación como en lugares de carácter ritual, evidencian la riqueza de un mundo simbólico que se expresa a través de pinturas, grabados, bajorrelieves, esculturas e instrumentos musicales.

Todas estas manifestaciones nos sitúan ante sociedades con una gran complejidad, cuyas creencias, ritos propiciatorios e invocaciones a lo sobrenatural estarían profundamente ligados a su cotidianidad.

Plaqueta pintada de la Cova del Parpalló.
Solutreogravetiense.

Adorn, imatge i comunicació

L'art i l'adorn són una clara expressió del món simbòlic. La seua funció comunicativa i la seua capacitat d'evocació constitueixen trets culturals que apareixen en totes les societats humanes.

Els adorns del Paleolític es van fabricar sobre pedra, os, ivori, mol·luscs marins o dents d'animals, i es van usar com a penjolls, botons o peces decoratives en la indumentària. Altres possibles ornaments, que no s'han conservat, serien plomes, pells i fibres vegetals, a més de tota mena de representacions sobre el cos com escarificacions i pintures.

Més enllà del seu caràcter estètic, aquests elements van poder ser emprats com a símbols d'identitat personal o social. Així, podrien expressar diversitat de gènere, d'edat o d'estatus i actuar com a marcadors territorials, permetent als grups que interactuaven en diferents àrees reconèixer-se.

Adorno, imagen y comunicación

El arte y el adorno son una clara expresión del mundo simbólico. Su función comunicativa y su capacidad de evocación constituyen rasgos culturales que aparecen en todas las sociedades humanas.

Los adornos del Paleolítico se fabricaron sobre piedra, hueso, marfil, moluscos marinos o dientes de animales, y se usaron como colgantes, botones o piezas decorativas en la indumentaria. Otros posibles ornamentos, que no se han conservado, serían plumas, pieles y fibras vegetales, además de todo tipo de representaciones sobre el cuerpo como escarificaciones y pinturas.

Más allá de su carácter estético, estos elementos pudieron ser empleados como símbolos de identidad personal o social. Así, podrían expresar diversidad de género, edad o estatus y actuar como marcadores territoriales, permitiendo a los grupos que interactuaban en distintas áreas reconocerse.

paleolític superior

Adornar el cos. Adornar el cuerpo

En els paleolítics superior, les evidències arqueològiques demostren que els humans moderns utilitzaven materials com ossos, pedres i dents d'animals per crear ornaments personals i vestimentes. Aquests objectes, que podrien haver estat utilitzats com a adorns, són una prova de la capacitat humana per a la comunicació i l'expressió cultural.

En els paleolítics superior, les evidències arqueològiques demostren que els humans moderns utilitzaven materials com ossos, pedres i dents d'animals per crear ornaments personals i vestimentes. Aquests objectes, que podrien haver estat utilitzats com a adorns, són una prova de la capacitat humana per a la comunicació i l'expressió cultural.

Adornaments paleolítics: collaret de dents d'animal, collaret de pedres, collaret de dents d'animal i collaret de pedres.

Adorn, imatge i comunicació Adorno, imagen y comunicación

L'art i l'adorn són una clara expressió del món simbòlic. La seva funció comunicativa i la seva capacitat d'evocació constitueixen trets culturals que apareixen en totes les societats humanes.

Els adorns del Paleolític es van fabricar sobre pedra, os, ivori, molècules marines o dents d'animals, i es van usar com a penjolls, botons o peces decoratives en la indumentària. Altres possibles ornaments, que no s'han conservat, serien plòmies, pells i fibres vegetals, a més de tota mena de representacions sobre el cos com escarificacions i pintures.

Més enllà del seu caràcter estètic, aquests elements van poder ser emprats com a símbols d'identitat personal o social. Així, podrien expressar diversitat de pinere, d'edat o d'estatus i actuar com a marcadors territorials, permetent als grups que interactuaven en diferents àrees reconèixer-se.

El vestit i el adornament són una clara expressió del món simbòlic. La funció comunicativa i la seva capacitat d'evocació constitueixen trets culturals que apareixen en totes les societats humanes.

Los adornos del Paleolítico se fabricaron sobre piedra, hueso, marfil, moléculas marinas o dientes de animales, y se usaron como pendientes, botones o piezas decorativas en la indumentaria. Otros posibles ornamentos, que no se han conservado, serían plumas, pieles y fibras vegetales, además de toda especie de representaciones sobre el cuerpo como escarificaciones y pinturas.

Más allá de su carácter estético, estos elementos pudieron haber sido empleados como símbolos de identidad personal o social. Así, podrían expresar diversidad de pinere, de edad o de estatus y actuar como marcadores territoriales, permitiendo a los grupos que interactuaban en diferentes áreas reconocerse.

Adornar el cos

Als jaciments valencians les restes ornamentals apareixen distribuïdes en el sòl dels llocs d'habitació, on van ser perdudes o oblidades pels qui les van portar en vida. Aquests elements es devien usar com a penjolls o potser formaven part de la decoració de vestits, cinturons, casquets o capells.

En molts d'ells és possible distingir el procés d'elaboració que degué suposar una considerable inversió de temps i esforç, d'ací la importància que degueren tindre els adornaments per als grups humans del Paleolític superior.

Adornar el cuerpo

En los yacimientos valencianos los restos ornamentales aparecen distribuidos en el suelo de los lugares de habitación, donde fueron perdidos u olvidados por quienes los portaron en vida. Estos elementos se usarían como colgantes o formarían parte de la decoración de vestidos, cinturones, casquetes o gorros.

En muchos de ellos es posible distinguir el proceso de elaboración que debió de suponer una considerable inversión de tiempo y esfuerzo, de ahí la importancia que tendrían estos adornos para los grupos humanos del Paleolítico superior.

L'art de Parpalló

La Cova del Parpalló (Gandia) és un lloc excepcional on els grups humans del Paleolític superior van deixar, al costat d'altres restes de la seua vida quotidiana, el gravat d'un cavall en una de les parets de la cova així com el conjunt d'art moble més important conegut a Europa. Les 5.612 plaquetes de pedra recuperades a les excavacions comprenen un període d'uns 17.000 anys. En elles es van representar signes i dibuixos d'animals que van ser gravats amb burins de sílex i pintats amb òxids minerals i carbó.

Per la seua contínua ocupació durant generacions, la Cova del Parpalló va poder ser ben bé un lloc d'agregació on aquests grups es reunien periòdicament per a intercanviar objectes i coneixements, establir relacions i afermar la seua identitat a través de cerimònies i rituals.

El arte de Parpalló

La Cova del Parpalló (Gandia) es un lugar excepcional en el que los grupos humanos del Paleolítico superior dejaron, junto a otros restos de su vida cotidiana, el grabado de un caballo en una de las paredes de la cueva así como el conjunto de arte mueble más importante conocido en Europa. Las 5.612 plaquetas de piedra recuperadas en las excavaciones comprenden un periodo de unos 17.000 años. En ellas se representaron signos y dibujos de animales que fueron grabados con buriles de sílex o pintados con óxidos minerales y carbón.

Por su continua ocupación durante generaciones, la Cova del Parpalló bien pudo ser un lugar de agregación en el que estos grupos se reunirían periódicamente para intercambiar objetos y conocimientos, establecer relaciones y afianzar su identidad a través de ceremonias y rituales.

17.000 anys d'art

L'àmplia seqüència cronològica documentada a la Cova del Parpalló (Gandia) permet estudiar l'evolució de l'estil i les tècniques artístiques del Paleolític superior mediterrani.

En les etapes inicials, fa entre 32.000 i 20.000 anys (Gravetià i Solutrià), la pintura hi té un paper destacat, si bé el gravat és la tècnica dominant amb l'ús del traç simple, múltiple i doble per a dibuixar animals i signes. Les espècies més representades són les cabres, els cavalls, els cérvols i els bovins, que excepcionalment apareixen formant escenes. Quant als signes, se centren en formes geomètriques senzilles com ara cercles, rectangles, bandes de línies paral·leles i puntuacions.

Al final de la seqüència, entre 20.000 i 14.600 anys (Magdalenià), la pintura disminueix i les tècniques de gravat s'amplien, amb predomini del traç simple profund. Els animals es representen en perfil absolut, amb detalls anatòmics, i els signes, ara més nombrosos, es combinen i compliquen.

17.000 años de arte

La amplia secuencia cronológica documentada en la Cova del Parpalló (Gandia) permite estudiar la evolución del estilo y las técnicas artísticas del Paleolítico superior mediterráneo.

En las etapas iniciales, hace entre 32.000 y 20.000 años (Gravetiense y Solutrense), la pintura tiene un papel destacado, si bien el grabado es la técnica dominante con el empleo del trazo simple, múltiple y doble para dibujar animales y signos. Las especies más representadas son las cabras, caballos, ciervos y bovinos, que excepcionalmente aparecen formando escenas. En cuanto a los signos, se centran en formas geométricas sencillas como círculos, rectángulos, bandas de líneas paralelas y puntuaciones.

Al final de la secuencia, entre 20.000 y 14.600 años (Magdaleniense), la pintura disminuye y las técnicas de grabado se amplían, con predominio del trazo simple profundo. Los animales se representan en perfil absoluto, con detalles anatómicos, y los signos, ahora más numerosos, se combinan y complican.

2 m

4 m

6 m

8 m

14.600 anys/años

Magdalenà
Magdalenien

20.200 anys/años

Solutrià evolucionat-
Solutrià superior
Solutrense evolucionado-
Solutrense superior

23.000 anys/años

Gravetià-
Solutrià mitjà
Gravetiense-
Solutrense medio

32.000 anys/años

Línia del temps
Línea del tiempo

Parietal neandertal (més de 130.000 anys)
Parietal neandertal (más de 130.000 años)
Cova del Bolomor (Tavernes de la Valldigna)

Fragment de defensa d'elefant (250.000-40.000 BP)
Fragmento de defensa de elefante (250.000-40.000 BP)
Cova Negra (Xàtiva)

Bifaç «Vilanova» de calcària
(235.000 anys)
Bifaz «Vilanova» de caliza
(235.000 años)
Cova del Bolomor
(Tavernes de la Valldigna)

**Crani sàpiens
(fa uns 25.000 anys)**
Cráneo sapiens
(hace unos 25.000 años)
Cova del Parpalló (Gandia)

Bastó perforat de banya (fa uns 19.000 anys)
Bastón perforado de asta (hace unos 19.000 años)
Cova del Volcán del Faro (Cullera)

Punta mosteriana de sílex (entre 50.000 i 40.000 anys)
Punta musteriense de sílex (entre 50.000 y 40.000 años)
Abrigo de la Quebrada (Chelva)

Plaqueta gravada d'una cérvola (entre 25.000 i 20.000 anys)
Plaqueta grabada de una cierva (entre 25.000 y 20.000 años)
Cova del Parpalló (Gandia)

Collar de mol·luscs (entre 25.000 i 20.000 anys)
Collar de moluscos (entre 25.000 y 20.000 años)
Cova del Parpalló (Gandia)

Punta de peduncle i aletes de sílex (fa uns 20.000 anys)
Punta de pedúnculo y aletas de sílex
(hace unos 20.000 años)
Cova de les Malladetes (Barx)

**Agulla d'os
(fa uns 15.000 anys)**
Aguja de hueso
(hace unos 15.000 años)
Cova del Parpalló (Gandia)

Material manipulatiu

Permet fixar l'atenció en alguns detalls de les peces.

Material manipulativo

Permite centrar la atención en algunos detalles de las piezas.

Recursos a la sala

Recursos en la sala

Mòduls interactius

Desenvolupen aspectes procedimentals relacionats amb ciències auxiliars de l'arqueologia.

Módulos interactivos

Desarrollan aspectos procedimentales relacionados con ciencias auxiliares de la arqueología.

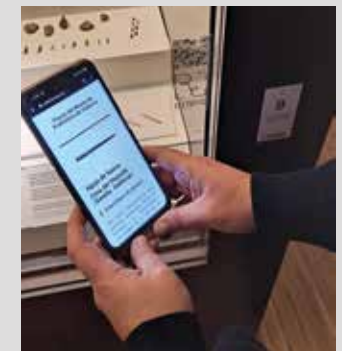

Codis QR

Proposen un itinerari a partir d'una selecció de peces interpretades en clau de gènere.

Códigos QR

Proponen un itinerario a partir de una selección de piezas interpretadas en clave de género.

App mòbil

Ofereix un recorregut adaptat a les diferents necessitats del públic gràcies a un discurs, en diversos idiomes, que està disponible en àudio, subtítols i llengua de signes.

App móvil

Ofrece un recorrido adaptado a las diferentes necesidades del público gracias a un discurso, en varios idiomas, que está disponible en audio, subtítulos y lengua de signos.

Vídeos i animacions. Sintetitzen, reforcen i dinamitzen el discurs expositiu.

Videos y animaciones. Sintetizan, refuerzan y dinamizan el discurso expositivo.

L'origen de
la humanitat

El origen de
la humanidad

El clima canvia

El clima cambia

L'art de la Cova
del Parpalló

El arte de la Cova
del Parpalló

Elaboració
d'una rascadora

Talla d'ascla

Talla laminar

Treball sobre
material ossi

Elaboración
de una raedera

Talla de lascas

Talla laminar

Trabajo sobre
material óseo

Publicacions

Per a apropar el contingut del Museu a persones amb TEA (trastorn de l'espectre autista) i primers lectors, s'ha creat la sèrie «Fèlix i Musa».

Per a treballar la prehistòria a l'aula i donar a conèixer el patrimoni arqueològic valencià s'ha elaborat la sèrie «Menuda Prehistòria».

Publicaciones

Para acercar el contenido del Museo a personas con TEA (trastorno del espectro autista) y primeros lectores, se ha creado la serie «Félix y Musa».

Para trabajar la prehistoria en el aula y dar a conocer el patrimonio arqueológico valenciano se ha elaborado la serie «Menuda Prehistoria».

